Karl Dahlman och 1700-talets lantbyggnad

PER LUNDGREN

Inledning

Under 1700-talet senare del skrevs en stor mängd böcker, avhandlingar och uppsatser om lantbrukets tillstånd och olika sätt att förbättra det. De flesta av dem är idag bortglömda. De lästes knappt av sin samtid, och de många lärda och välmenande råden till bönderna hade ingen tacksam mottagare, redo att kasta generationers erfarenhet till förmån för teoretiska resonemang. Vissa av dem framstår idag som politiska pamfletter med kort hållbarhet.

Merkantilismen

Under 1730- och 1740-talet var merkantilismen den rådande ekonomiska filosofin. Utgångspunkten för merkantilismen var att ett lands välstånd ytterst avgörs av dess handelsbalans. Man skulle alltså sträva efter att öka exporten och minska importen. För att få ett stort värde på exporten skulle man rikta in åtgärderna på järnverk och manufakturer som förädlar de inhemska råvarorna och för att minska importbehovet skulle så mycket som möjligt av överflödsartiklarna tillverkas inom landet. Ett av många uttryck för denna ekonomiska politik var de tobaksfabriker som med statligt stöd startades på olika håll i södra och mellersta Sverige. Merkantilismen gick hand i hand med framgångarna för naturvetenskaperna. Genom dessa kunde man hitta nya sätt att utvinna naturens rikedomar. Merkantilismen och naturvetenskaperna delade också synen på nyttighet. Allt som gjordes, även vid universiteten, skulle vara till gagn för rikets välmåga, menade man. I Sverige var Hattpartiet varma förespråkare för merkantilismen, och under dettas maktinnehav under slutet av 1730-talet fick man till stånd en merkantilistiskt präglad professur i ekonomi vid Uppsala universitet. Med "ekonomi" avsåg man hushållning i bokstavlig bemärkelse och man skilde mellan tre olika typer av hushållning: *oeconomia publica*, statens affärer och den offentliga ekonomin, *oeconomia principum*, furstens ekonomi och *oeconomia privata*, de enskilda hushållens ekonomi.[1]

Förbättring av jordbruket

Merkantilismens starka betoning av handel och manufakturer (som tillhörde *oeconomia publica*) innebar inte nödvändigtvis att jordbruket, modernäringen, saknade betydelse. Man konstaterade att Sverige hade ett spannmålsunderskott, och det blev ett övergripande mål för många "lanthushållare" och ekonomer att med vetenskapliga metoder komma tillrätta med detta underskott. Det tycks ha rått en allmän uppfattning om att det svenska jordbruket befann sig i ett allvarligt läge, "hiskeligt öde och lägervall", så det fanns mycket att ta tag i.[2]

En av de mest inflytelserika och framgångsrika jordbruksreformatörerna var Jacob Faggot. 1739 skrev han i den nyinrättade Vetenskapsakademiens handlingar om läget för det svenska jordbruket och hur akademin ämnade främja dess upphjälpande.[3] Inledningsvis framförs att vittra och idoga lantmän är bättre bönder än sådana som följer gammal osed och vana. Därefter konstaterar Faggot att Sverige årligen måste importera stora mängder spannmål, och därmed "skäppa penningarna utur landet til de främmande". Denna olägenhet kan undanröjas om man dels odlar upp mer jord, dels sköter åkerbruket bättre. Det finns hopp för det svenska jordbruket, skriver han vidare, och pekar på att andra folkslag, som tidigare har fått köpa bröd från sina grannar, nu istället genom jordbrukets förkovran kan exportera och vinna stor rikedom till sitt land. Faggot ber förfarna och omdömesgilla lantmän att göra experiment för att se hur sädesväxten ska kunna ökas, och att sedan skicka in rönen till Vetenskapsakademien. Ett villkor är att försöken beskrivs på ett pålitligt sätt. Akademien ska sedan, utgående från rönen gjorda med "giltig förfarenhet", ställa upp regler för lantbruket och dess skötsel. Faggots upprop om rapporter över utförda "rön" fick stort genomslag och förde med sig ett ökat intresse för *oeconomia privata*. En stor mängd rön strömmade in till Vetenskapsakademien.

Fagott återkom med ett nytt epokgörande arbete i Vetenskapsakademiens handlingar 1741, där han drog upp riktlinjerna för framtida topografisk forskning.[4] Han framhöll här vikten av att ha kunskap om sitt land för att på bästa sätt kunna utnyttja dess tillgångar och ställer denna nyttiga kunskap mot den onyttiga, men populärare, kunskapen om främmande länders seder och bruk. Faggot skrev ner en lång frågelista som skulle användas vid de topografiska undersökningarna. Det han efterfrågade var bland mycket annat kunskap om åkerbruket, ängs- och beteshagar, skog och utmark och boskapsskötsel. Även denna artikel fick mycket stort genomslag, och ekonomiska sockenbeskrivningar skickades in till Vetenskapsakademien.[5]

Faggots problemformuleringar blev helt tongivande vid de kommande ansträngningarna att upphjälpa *oeconomia privata*,

både ute i bygderna och vid universiteten.

Även myndigheterna agerade för att upphjälpa jordbruket i landet. 1725 hade regeringen tillsatt en ekonomikommission som skulle utreda jordbrukets tillstånd och ge förslag på hur det skulle kunna förbättras.[6] En av åtgärderna var att skickas ut förfrågningar till länsstyrelserna om det skulle vara möjligt att utnämna visa och förståndiga män ute i socknarna, de bästa lanthushållarna, till direktörer eller tillsynsmän för jordbrukets förbättring. Några sådana tillsattes aldrig, men riksdagen 1740–1741 aktualiserade åter frågan. Överläggningarna resulterade i ett cirkulär till landshövdingarna 1742 där det stod att sockenmännen i varje socken skulle välja en eller flera beprövade lanthushållare. Dessa skulle undervisa bönderna och ge råd till dem, men också kontrollera och styra dem så att jordbruket förbättrades. I flera län sjösattes en sådan organisation, men så vitt man vet inte i Uppsala län.[7]

En särpräglad röst

En av tidens skrifter om lanthushållning har en man vid namn Karl Dahlman som upphovsman. Dennes verk om den svenska lanthushållningen får nog anses höra till de bortglömdas skara, och frågan är om det någonsin haft någon större betydelse. Det genererade ytterst få kommentarer i den samtida litteraturen och jordbrukets utveckling gjorde det inaktuellt inom några årtionden. De två första delarna, som behandlade lanthushållningen i allmänhet[8] respektive lantbyggnaden[9], kom ut 1745. I verkets andra del beskrivs det uppländska byggnadsskicket under första hälften av 1700-talet, byggnad för byggnad, från grundsten till nock, blandat med lärda referenser till antika författare och storvulna aforismer. Trots det intressanta ämnet tycks denna andra del vara praktiskt taget okänd av den bebyggelsehistoriska forskningen, annat än som en mer eller mindre anonym titel i listor över lantbrukslitteratur.[10] När man läser Lantbyggnaden framstår detta som ett förbiseende.

> Hos flesta delen af Landtmän ser man Fähusen bygda med Båsrader in wid bägge långwäggarna, och med Floren mitt emellan, samt Båsen gärdada och ei timrada, utan krubbor och Häckar. På detta sättet bygda Fähus har gemene man merendels twenne; hwart på sitt stelle, et för Ungnöt, och ett för de gamle södren. Sedermera är alltid Foderlada wid ena endan, med en swala emmellan fähuset och henna, samt en Skulla öfwer Fähuset. Detta hus deri Södren stå, bygger ei Landtman utan mossa, som han giör med stallet, utan ju wärmare han kan få det, ju hälre han det ser, hwad wäggelaget angår, fast han i andra små saker, som kiöld förorsaka, ei är så granlaga.[11]

Detta är en källa till 1700-talets byggnadsskick av helt annat slag än de som brukar

användas. Det handlar inte om de rapsodiska anmärkningar om byggnadsskick som namnkunniga resenärer som Carl Linnéus och Per Kalm nedtecknade i sina resedagböcker, inte heller om de torra anmärkningar om byggnaders åtgärdsbehov och antal fönsterlufter man kan se i olika syneprotokoll. Det är inte ingenjören Polhems välkända byggnadstekniska beskrivningar eller arkitekten Carl Winbladhs typritningar. Nej, snarare kan man skönja ett släktskap med 1900-talets folkloristiska byggnadsundersökningar, byggda på frågelistor och fältundersökningar. Det handlar om försök till syntes, att sammanfoga en mängd observationer av seder och bruk till ett byggnadsskick. Frågan är om källan är tillförlitlig och användbar. Vem var egentligen Karl Dahlman, vilken var hans bakgrund? Vilka erfarenheter, arbetsmetoder och kunskaper hade han? I vilket sammanhang tillkom verket om lanthushållningen och vad ville han uppnå?

Överaskande nog finns det en ganska lång artikel om Karl Dahlman[12] i Svenskt biografiskt lexikon, skriven 1931 av historikern B. Boëthius. Längden motsvarar knappast författarens aktning för sitt objekt. I en lätt överseende ton förklarar Boëthius att Dahlmans begåvning knappast var sådan att han kunde ha förhoppningar om en akademisk karriär, och att hans största tillgång var hans ärliga entusiasm för sitt ämne. Samtidigt, menade Boëthius, ”stängde hans bråda iver att omsätta sitt vetande i praktik honom från verklig vetenskaplighet”. Vidare efterforskningar om Dahlman manar fram en bild av en slags skuggfigur i den vitala miljön vid Uppsala universitet under 1730- och 40-talen. Närvarande men aldrig synlig, ständigt i skuggorna bakom stora och namnkunniga män som Anders Berch, Christopher Polhem, Carl Linnéus och Anders Celsius. Spränglärd och med förmåga att knyta jämnåriga förmågor till sig, men samtidigt oförmögen att arbeta strategiskt, att hitta en mäktig *patronus* som kunde hjälpa honom att svinga sig upp mot de akademiska höjderna. I litteratur om det ekonomiska ämnets framväxt under 1740-talet omnämns han inte, och inte heller i idé- och lärdomshistoriska verk. I standardverket Uppsala universitets historia finns några notiser om Karl Dahlman, som får illustrera hur universitetskanslern tillsatte omeriterade personer som docenter över huvudet på konsistoriet och fakulteten. Till historien har Karl Dahlman istället gått i egenskap av en slags proto-veterinär under senare delen av sitt liv och det är säkert i ljuset av denna ganska framgångsrika karriär man ska se Boëthius intresse i Svenskt biografiskt lexikon. Upplysningarna i Svenskt biografiskt lexikon och annan litteratur[13] kastar därmed inte mycket ljus över Karl Dahlmans verk om lanthushållningen.

Karl Dahlman

Mycket lite är alltså känt sedan tidigare om Karl Dahlman bakgrund och uppväxt, medan hans gärning efter 1745 är mer utförligt behandlad. För att fylla i luckorna måste man bege sig långt bak i tiden, innan Karl Dahlman föddes.

Föräldrarna

Efter freden i Lund aktualiserades en revidering av det gamla systemet för utskrivning av knektar, och det yngre indelningsverket tog form under 1680-talets första år. Det nya systemet öppnade karriärvägar för företagsamma och dugliga unga män. En av dem som utnyttjade möjligheterna var Eskil Persson.[14] 1682, samma år som det yngre indelningsverket togs i bruk, tog den 22-årige Eskil värvning som ryttare i det nybildade Livregementet till häst. Han blev sventjänare hos fogden Erik Persson[15], ansedd och mäktig rusthållaren på Väsby i Roslags-Bro socken. Erik Perssons rusthåll bestod av två stora skattegårdar, en i Nedernäs och en i Väsby. Till rusthållet hörde, trots sin storlek, dessutom ett augmenthemman i byn Tarv i grannsocknen Estuna. Eskil Persson tog ryttarnamnet Dahlman. Han gjorde uppenbarligen intryck i bygden. 1683 gifte sig Eskil med Eriks dotter Kerstin och när Erik dog ett par år senare tog Eskil över rusthållet tillsammans med svärmodern Margareta Johansdotter. En av bestämmelserna för rusthåll gick ut på att rusthållaren inte själv skulle rida för sitt rusthåll, eftersom rusthållets vidmakthållande riskerades om rusthållaren dog i strid. Eskil fortsatte trots det som ryttare och kombinerade detta med rusthållarskapet de kommande åren. Genom denna lösning slapp Eskil utgifter för ryttarens uppehälle, samtidigt som han tillgodogjorde sig hela den skattelättnad som rusthållarskapet innebar. Eftersom det var fred i Sverige för första gången på länge riskerade han inte heller livet på slagfältet utan kunde ägna sig åt att sköta jordbruket. I samband med att Eskil tog över rusthållarskapet fick han en andel av hemmanets skatterätt, kanske som en del av generationsväxlingen på gården. Kerstin och Eskil fick tillsammans fem barn, två söner och tre döttrar. 1695 dog Kerstin i barnsäng. Hon begravdes inne i Roslags-Bro kyrka och tillägnades en lång minnestext av kyrkoherden i begravningsboken, vilket nog ska ses som ett bevis på främst den avlidne fadern Erik Perssons anseende. Eskil var en duglig måg och efter Kerstins död konserverades han inom släkten genom ett tämligen omgående giftermål med Kerstins 25-åriga syster Anna.

I slutet av 1690-talet var Eskil inte längre så ung och när han närmade sig 40-årsåldern slutade han rida för hemmanet.[16] Eskil och Margareta städslade istället en ung ryttare, Anders Lilja, som sventjänare för rusthållet. Strax därefter, år 1700, bröt det stora nordiska kriget ut. Anders Lilja

Roslags-Bro kyrka. På den gamla kyrkogården närmast kyrkan ligger Karls föräldrar begravna. Foto Per Lundgren.

fick ta farväl av hembygden för att slå följe med Karl XII:s armé. Det blev en strapatsrik färd som slutade illa. Redan i juli år 1700 skadades hästen så illa att den dog, och den fick ersättas med en av de hästar som armén tidigare inhandlat under sin vistelse i Kurland.[17] 1703 blev Anders själv dödad av fienden, och hela munderingen med häst och pistoler föll i ryssarnas händer.[18] Anders öde var en mänsklig tragedi, men för Eskil var det också en påminnelse om att det var skillnad att vara rusthållare i fred och i krig. Det var Eskil som nu måste stå för införskaffandet av en ny mundering och en ny häst. Han måste också skyndsamt rekrytera en ny ryttare. Detta innebar ett avsevärt avbräck i rusthållsgårdens ekonomi, som byggde på att ett årligt överskott byggs upp

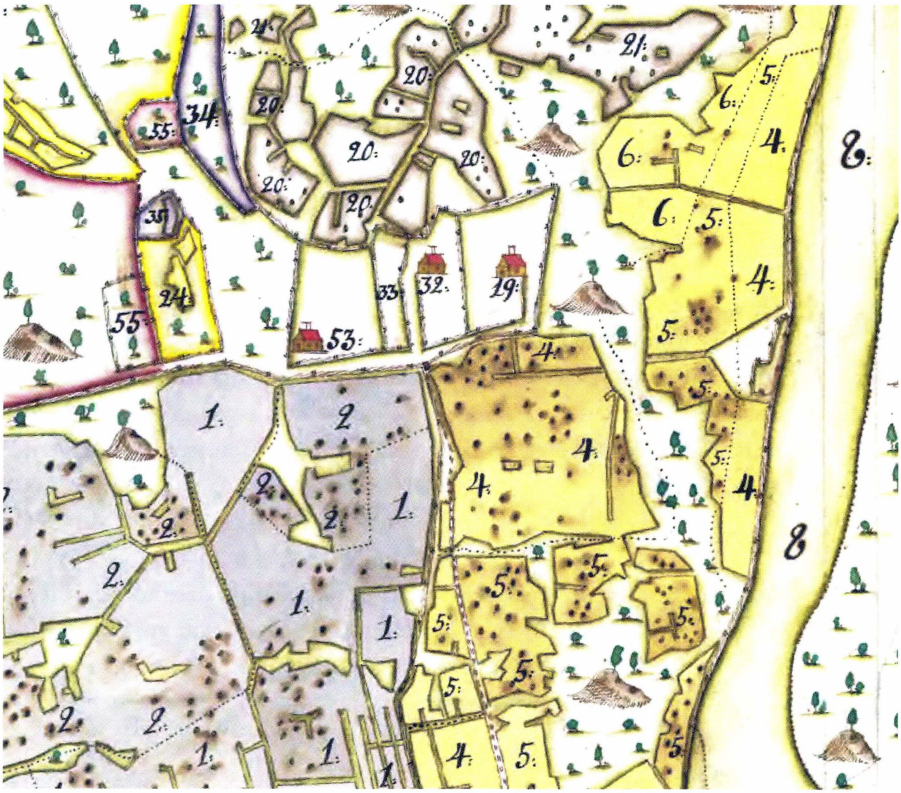

Norrsund enligt en ägomätning 1708. Byn bestod av tre gårdar med inhägnade gårdstomter. De steniga åkergärdena med insprängda impediment brukades i tvåsäde. Karl Dahlmans far Eskil var rusthållare på Östergården, litt. 19. LMS akt A79-28:1.

under fredsår för att användas vid de stora kostnader som kunde uppstå under krig. Samtidigt hade Eskil haft tur. Han började som ryttare direkt efter freden i Lund och var det sedan under den längsta fredsperioden på över hundra år. Han avslutade sin ryttartjänst strax innan det stora nordiska kriget och lät därmed någon annan bli kanonmat i krigets fasor. Eskil fick en ny ryttare, Johan Rooth.[19] Den karriärväg som Eskil lyckades slå sig fram på, att avancera från ryttare till rusthållare, var inte helt ovanlig under slutet av 1600-talet för att praktiskt taget upphöra under 1700-talet.[20] Kanske var det freden, som gjorde att det gick att kombinera rusthållarskapet med att rida själv, som öppnade denna möjlighet till socialt och ekonomiskt avancemang.

Rusthållen var mycket eftertraktade och rusthållaren hade ett högt socialt anseende. Genom den skattbefrielse som följde med rusthållarskapet fanns goda möjligheter att generera vinst från jordbruket. 1708, 48 år gammal, kom Eskil Dahlman i besittning av kronorusthållet Östergården i byn Norrsund, en av Roslags-Bros största gårdar. Det var ett stort framsteg för Eskil.[21] Samma år som Eskil blev rusthållare på Norrsund fick han vara med om en lantmäteriförrättning på byns ägor. Tillsammans med regementsauditören Sundel företrädde han kronorusthållet när ägorna mättes upp.[22]

Uppväxten i Roslags-Bro

Trots att Eskil nu stod som rusthållare för Norrsund bodde han kvar med sin familj i Väsby till 1711. Karl föddes troligen detta år, som den sista i en stor skara av hel- och halvsyskon.[23] Anna var nu 41 år och Eskil tio år äldre. Eskils och Kerstins son Per, Karls halvbror, fick samma år sonen Erik tillsammans med sin hustru Kerstin.[24] Erik blev alltså årsbarn med sin farbror Karl. Den unga familjen flyttade inte med från Väsby till Norrsund. 1713, 25 år gammal, blev Per antagen som ryttare under rusthållet på Norrmalma i Söderby socken. Han tog samma ryttarnamn som fadern, Dahlman.[25]

På den stora Östergården bodde nu Eskil med sin Anna, den åldriga svärmodern Margareta, den lille Karl och tre äldre systrar. Här fanns också drängar, pigor och ryttaren Nils Ekenborg, som också var utbildad skräddare – det dröjde långt fram i tiden innan ryttaren fick ett eget ryttartorp på Norrsund. Karl blev ett omhuldat litet sladdbarn. Hans föräldrar skaffade kaniner att ha som husdjur, som tidsfördriv och inte för att de var till nytta.[26]

Eskil hade all anledning att försöka öka jordbrukets avkastning. Den speciella skattekonstruktionen för rusthåll innebar att rusthållaren åtog sig att stå för ryttare och mundering och i gengäld slapp betala ränta för jorden. Skatten var låst till denna kostnad och kunde inte skrivas upp även om bondebruket ökade i omfattning. För andra bondehushåll kunde man få uppskov med skatt under dåliga år, men detta var inte möjligt för rusthållaren. Kunde han inte prestera ryttare och mundering miste han både den pant han betalat och bördsrätten till rusthållshemmanet. Det var alltså av yttersta vikt för rusthållaren att bygga upp ett så stort överskott under fredstid att pengarna räckta för att täcka kostnaderna under krigstid.[27] Utökning av åkerarealen, effektivare brukningsmetoder och hushållning med produktionsresurserna gav effektivitetsvinster som hamnade i rusthållarens fickor, och som gav höjd för framtida krigsår. Kanske såg också den gamle ryttaren Eskil på jordbruket som lite av en outsider. Gamla sätt att bruka jorden var inte lika självklara som för traktens bondsöner och steget att prova nya metoder blev måhända

mindre. Man kan tänka sig att diskussioner vid köksbordet om hur lantbruket kunde förbättras gjorde intryck på Karl, som tidigt blev intresserad av lanthushållningen.[28] Han visade också prov på gott lässinne. Det fanns ännu inte någon skolmästare i socknen, men både prostinnan i granngården och Eskil själv var läs- och skrivkunnig så det fanns alla möjligheter till studier, även om man valde bort *pedagogicum* som utbildningsväg.

Karls halvbror Per fick avsked som ryttare 1722 och han skaffade då en skattegård på ½ mantal i Väsby. Möjligen är det den gamla släktgården som nu genomgått en hemmansklyvning. När Per blev bonde tog han bort sitt ryttarnamn "Dahlman" och kallade sig Per Eskilsson.

Studier på Katedralskolan i Uppsala

Vid 14 års ålder betraktades barnen som vuxna och det var då vanligt att de flyttade hemifrån för att ta tjänst som pigor eller drängar. För Karls del blev en annan bana bestämd. Som yngst i en stor syskonskara fanns inga utsikter att ta över gården i framtiden, och att välja ryttarbanan som sin far och bror sågs kanske som ett mindre lockande alternativ med allt vad det innebar av risker i en orolig tid. Eskil och Anna såg istället till att den läsbegåvade och försigkomne Karl blev antagen till Domkapitlets lärdomsskola i Uppsala. Efter skörden 1724, 13 år gammal, tog han farväl av Roslags-Bro och reste till Uppsala. Han var väl förberedd på hemmaplan innan han började sina studier på katedralskolan den 8 oktober.[29] Skolan hade sina lokaler i Domtrapphuset i Uppsala, där undervisning skedde i latin, filosofi, matematik, klassisk och modern grekiska och andra lärdomsämnen.[30] Skolspråket var latin och alla gossar som antogs fick nya, latiniserade namn. Karl hade redan ett efternamn som dög – patronymikon gick inte an, varken här eller på universitetet – men förnamnet blev nu Carolus i stället för Karl. Katedralskolan var långt ifrån någon yrkesinriktad utbildning, syftet var i första hand att förbereda de unga djäknarna för akademiska studier. De flesta av Karls skolkamrater hade siktet inställt på att senare läsa teologi för att bli präster. Studierna gick bra för Karl. Tidigt på våren 1728, efter drygt tre års studier, hade han hunnit med alla de klasser som krävdes för att få det slutbetyg som intygade att han var redo för akademin. Det var betydligt snabbare än vanligt.

Universitetsstudier

Karl antogs vid Uppsala universitet och skrevs in den 18 mars 1728 tillsammans med en roslagskamrat från katedralskolan, Peter Dufva.[31] Karl valde att läsa på den filosofiska fakulteten där han studerade naturvetenskap i olika former. Det var tidens stora modevetenskap och just den vägen valde också andra unga män som senare

Under 1720-talet hade Katedralskolan provisoriska lokaler i Domtrapphuset i Uppsala. Här studerade Karl i yngre tonåren. Foto Per Lundgren.

ägnade sin akademiska gärning åt hushållsvetenskaper av olika slag. Bland de jämnåriga studiekamraterna återfanns bland annat Anders Berch, som senare blev Sveriges första professor i ekonomi, och Carl Linneus, senare adlad till Carl von Linné, som började på Uppsala universitet samma år som Karl efter en kort tid på universitetet i Lund. Det var en omdanande tid för Uppsala universitet. Naturvetenskaperna firade triumfer och det exklusiva sällskapet av professorer i Bok-Wetts Gille ägnade sig bland mycket annat åt att propagera för ekonomin som ämne vid akademin. Bland de ledande personerna i Gillet märktes framtidmännen Samuel Klingenstierna och Anders Celsius

samt åldermannen Christopher Polhem.[32] Det var i denna miljö som Karl Dahlman skolades in i den akademiska världen. Även på annat håll i staden frodades intresset för ekonomi. Under början av 1700-talet hade Gabriel Duhre utarbetat idéer om ett *laboratorium mathematico-oeconomicum*, en teknisk skola baserad på lantbruksdrift.[33] Han lyckades 1723 arrendera Ultuna kungsladugård för detta ändamål. Han genomförde en omfattande, delvis experimentell byggnadsverksamhet på Ultuna. Bland annat konstruerade han en ny väderria som väckte viss uppmärksamhet.[34] Själva undervisningen skedde inne i Uppsala. Undervisningen var välbesökt och 1729 utvidgades Ultunaanläggningen med en högre avdelning, som förlades till nuvarande Geijersgården i Uppsala. Anders Celsius var en av lärarna. 1731 miste Duhre det årsanslag han dittills fått för sina föreläsningar, och han miste också arrendet för Ultuna. Karl Dahlman besökte anläggningen i Ultuna[35], och det är troligt att han även deltog i undervisningen.

Studenterna hade ofta svåra ekonomiska villkor och de var i de flesta fall beroende både av hjälp hemifrån och av egna extrainkomster av olika slag, främst från privatundervisning. I Roslags-Bro bestämde sig socknen för att stödja sina studenter på ett alldeles särskilt sätt. Från 1728, alltså samma år som Karl började på universitetet, anslog man en speciell, riktad kollekt till studenternas hjälp.[36] Kanske hade Eskil, som var en betrodd sockenman och engagerad i kyrkans göromål, ett finger med i spelet.

Vid uppehållen mellan terminerna tillbringade Karl tid på faderns gård i Norrsund. På akademin bedrevs ingen egentlig undervisning i lanthushållningen, men den unge mannen tog chansen att själv förkovra sig i ämnet under loven, både genom experiment och genom undersökningar av sedvänjor. Vid ett tillfälle stötte han på en man som ville tjära en träharv med särskilt fina utskärningar. Karl, som var knappt 20 år fyllda, hade gott självförtroende och instruerade mannen hur han skulle blanda björkaska i tjäran för att få den svart och för att få ytbehandlingen att vara längre. När han återsåg mannen många år efteråt konstaterade han förnöjt att harven fortfarande var svart och fin, medan andra harvar var grå och slitna.[37] Karl hade samtidigt stor respekt för de gamla, erfarna böndernas kunskaper. De hade färdigheter och insikter som Karl beundrade och som han menade borde tas tillvara på ett bättre sätt.

I början av 1730-talet fick Karl en värdefull kontakt med kornetten Karl Fredrik von Walden, som 1728 tagit över det berustade säteriet Husbygård i Långhundra socken efter sin far.[38] [39] Karl Fredrik och hans hustru Anna Dorotea Krabbe anlitade 1733 Karl som informator åt den 5-årige sonen Carl Gustav. Informatorstjänsten innebar att Karl hade ekonomi att bedriva sina studier, samtidigt som studietakten säkert blev

lidande. 1735 disputerade Karl *pro exercitio* i mekanik, 24 år gammal, under presidium av den berömde astronomen och matematikern Samuel Klingenstierna.[40] I den tryckta avhandlingen uttrycker Karl sin tacksamhet över den "yttersta välvilja" som Karl Fredrik von Walden visat honom. Tämligen omgående efter sin kandidatexamen flyttade Karl ut till Husbygård mer permanent, och han blev informator också åt Carl Gustavs yngre bror Adolf Fredrik. Samtidigt fortsatte Karl med sina studier, nu ganska målmedvetet inriktade mot lanthushållningen.

På hemmaplan i Roslags-Bro skedde samtidigt efter mycket om och men en generationsväxling på Östergården i Norrsund. Eskil Dahlman, nu 75 år gammal, kunde äntligen dra sig tillbaka som rusthållare när dottern Anna Dahlman gifte sig med bokhållaren Olof Åqvist. I vederbörlig ordning och efter godkännande från landshövdingen och översten såg Eskil till att jorden och rustningen fördes över till mågen.[41] Han och Anna bodde kvar på Östergården som fördelsfolk.

Student och informator på Husbygård

På Husbygård lotsades von Waldens söner mot den speciella form av universitetsutbildning som tillkom adelns barn. 15 juni 1736 antogs den äldre av bröderna, Carl Gustaf von Walden, vid Uppsala universitet under *sub praec. priv.* av Dahlman.[42] Samtidigt som Karl fungerade som informator åt bröderna fortsatte han sina studier i främst ekonomiskt tillämpad matematik och lanthushållning.[43] När det gällde lanthushållningen hade han ingen lärostol att luta sig mot och ingen professor eller docent bedrev undervisning i ämnet. Till stor del fick han klara sig själv. Han förkovrade sig i lärda skrifter från antika författare och studerade standardverket Allgemeine Oeconomisches Lexicon, men framförallt fortsatte han sina fältstudier. Under sina resor i Roslagen och Uppland frågade han efter gamla förfarna bönders åsikter och erfarenheter, och han studerade och utvärderade både dagens och forna tiders seder och bruk. På så sätt försökte han dels vaska fram föredömen i lanthushållningen, som borde få en mer allmän spridning, och dels få ett grepp om vilka områden som sköttes "slummeraktigt" och behövde förbättras. Han ägnade sig också åt praktiska undersökningar och tillämpade sina naturvetenskapliga kunskaper inom veterinärmedicin. Vid ett tillfälle var han med när en ko som dött av "trollskott" slaktades. Trollskott var en åkomma som enligt folktron och den gängse uppfattningen vid tiden berodde på att en trollpacka skjutit ett skott mot hjärtat på kon. Karl konstaterade lakoniskt att om detta stämde med verkligheten eller inte överlät han åt mer förfarna män att bedöma, men att han vid slakten av kon kunde konstatera att det vid magmunnen fanns en hoppackad klump av hår. Han förklarade klumpen med att kreaturen gärna slickar sig

för att bli av med klåda, till exempel från höfrö som fastnat i pälsen. Lite av pälshåren fastnar på tungan och följer med in i munnen och ner i magen, men håren idisslas inte utan kan, om oturen är framme, fastna. Vid varje tillfälle kon slickar sig fastnar nya strån på den lilla klumpen, som växer till och packas ihop tills kon blir sjuk.[44]

1739 bildades den Kungliga Vetenskapsakademien, en stor händelse för de ekonomiska vetenskaperna. Akademin blev bland annat ett forum för nya rön inom lanthushållningen, och tidens största vetenskapsmän och praktiker, som Polhem och Linné, publicerade återkommande texter i akademins handlingar. Karl satte stora förhoppningar till den nybildade akademin och dess strävanden att på vetenskaplig grund hjälpa lanthushållningen.[45] Han läste varje utgåva av handlingarna och fick nya perspektiv på sin strävan för lanthushållningens förkovran.

1739 slutade omskakande för Karl. Hans välgörare Karl Fredrik von Walden hade en sviktande hälsa och dog den 3 december på Husbygård.[46] Samma månad dog också den åldrige Eskil, 80 år gammal. Han begravdes den 12 januari på Roslags-Bros kyrkogård. Karls uppdrag som informator för Karl Fredriks söner fortsatte och han bodde kvar på Husbygård.

Författarskap och akademiska ambitioner

Inom universitetet sågs Karl alltmer som en auktoritet inom den praktiskt tillämpade lanthushållningen, trots att han bara var student och inte hade tagit magistergraden. Han hade byggt upp ett värdefullt kontaktnät av likasinnade naturvetenskapligt orienterade unga män.[47] Karl uppmanades ”så wäl af förnämare som lägre”[48] att börja undervisa i rikets lanthushållning vid Uppsala universitet. Det fanns fortfarande ingen lärostol i ämnet och den väg som var öppen var att ansöka om tillstånd att få undervisa som *docens privatim*. Karl skickade ett brev till universitetskanslern Carl Gyllenborg i Stockholm och framhöll sina meriter.[49] Enligt praxis vid denna tid var det konsistoriet i Uppsala som hade avgörandet i sin hand om någon skulle antas till docent.[50] Gyllenborg remitterade därför Karls ansökan dit den 12 januari 1741. Vad Karl inte visste när han skickade sin ansökan var att ståndsriksdagen året innan beslutat att inrätta en professur i det skenbart märkliga ämnet *jurisprudentia, oeconomie et commerciorum* vid Uppsala universitet. När konsistoriet fick kanslerns remiss kontaktade det Karl och förklarade läget för honom. Professuren kommer att tillsättas skyndsamt, meddelade man honom, och det förefaller som om Karl fick beskedet att någon docentur inte kunde tillsättas innan den nya professorn var på plats – det verkar ju rimligt dels att avvakta med docenturen tills det finns en lärostol under vilken den kan höra, dels låta den nya professorn avgöra vilken person som i så fall skulle vara lämplig. Karl uppfattade sig som

den ledande auktoriteten inom lanthushållningen och blev förmodligen bestört över att inte tidigare ha fått kännedom om den nya professuren. Tämligen omgående skrev han ett nytt brev, denna gång direkt till rektor och mindre konsistoriet.[51] Han bad dem avvakta med svaret på hans ansökan om *docens privatim* i ekonomi. I stället ansökte han nu om den nyinrättade professuren och bad att få avlägga prov på sin kompetens tillsammans med de övriga sökande herrarna. Han tillade att om konsistoriet tycker att det är för djärvt begärt av honom så kvarstod hans ansökan om docentur. Konsistoriet skyndade sig att skriva till kanslern för att tala om att Dahlman anmält sig till professuren och att man därför inte svarade på remissen om docentur.[52] Konsistoriet vände sig sedan till Karl och framförde att man verkligen tyckte att det var för djärvt begärt av honom att söka professuren. Efter att ha talat om för honom att han såsom ograduerad student inte kunde komma ifråga för en professorstjänst tog han tillbaka sin ansökan.[53] Konsistoriet underlät sedan att återaktivera Karls docentansökan. Istället lät man saken bero och Karl fick inga svar.

Under våren fortsatte arbete med professortillsättningen, men troligen var det ett spel för galleriet. Redan i juni 1740 hade Carl Gyllenborg talat om för konsistoriet vilka tänkbara kandidater han såg framför sig. I första hand var det Anders Berch, som hade mycket goda rekommendationer och kunskaper inom professionens område, men även juris adjunkten Sven Bring togs upp som en tänkbar kandidat. När Berch begärde anstånd med tillsättandet till efter riksdagens slut för att kunna slutföra sina göromål på kommerskollegium[54], där han var notarie, så beviljades det. Anders Berch tillträdde som Sveriges första professor i ekonomi i september 1741. I december samma år kontaktade Karl den juridiska fakulteten, där Berch var professor, angående sin ansökan om docentur. Han fick ett muntligt löfte om att han kunde räkna med att få denna. Med det löftet lät Karl sig nöja för tillfället.

Under tystnaden från akademin var Karl i högsta grad aktiv. Under 1741 påbörjade han den första delen i ett stort upplagt arbete om den svenska lanthushållningen. Tanken tycks ha varit att samtliga lanthushållningens delar skulle täckas. De första ämnesområdena var i tur och ordning byggnaderna på landet, åkerbruket, ängsskötseln, skogsskötseln, fisket och humlegårdsskötseln. I en inledande del, som i mycket hade karaktär av pamflett för lanthushållningens sak, formade Karl ett genomarbetat teoribygge för lanthushållningen som vetenskap. Han passade också på att ge ett tjuvnyp till akademins tystnad när han skrev:

> "Nog har mycket tid, flit och nattwakor blifwit wid wåra Skolar och Academier använda på en hop mindre nödiga saker; men hwad Landthushålningens rätta skiötsel angår, har

Husbygård i Husby-Långhundra socken. Gården kallas idag Tilasgården efter major Olof Tilas som köpte den av von Walden 1757. Husbygård var Karl Dahlmans hem under större delen av hans vuxna liv och det var där han satt och skrev om lantbyggnaden i början av 1740-talet. När von Walden flyttade ut från Husbygård 1757 återvände Karl till fädernesgården i Norrsund, som han senare skattköpte. Foto Per Lundgren.

icke ens blifwit tänkt på, fast mindre omtalad. Och der någon skulle hafwa welat sig densamma, å wederbörlig ort, påtaga at föreläsa, och ungdomen derutinnan underwisa, så har utgången på des ansökning, såsom en owanlig ting, ei warit swarande."[55]

Karl hade redan gjort sig ett namn i Uppsala som en lärd person med god förmåga att skriva. Samtidigt som han arbetade på den svenska lanthushållningens inledande del uppvaktades han av boktryckaren och förläggaren Gottfried Kiesewetter. Kiesewet-

ter ville ge ut ett nytt komplement till Erik Salanders vitt spridda handbok "Gårdsfogden" från 1727. Den nya delen var tänkt att ersätta Gårdsfogdens andra del och skulle handla om den kvinnliga motsvarigheten till gårdsfogden, hushållerskan eller "reddejan". Karl åtog sig uppdraget, som i första hand innebar en bearbetning och sammanställning av tidigare litteratur i ämnet. I juni 1742 var Karl klar med manuskriptet till "Swenska Gårds-dejan". Han bodde då tillfälligt i Uppsala, där han handledde von Waldens son vid universitetet, och titulerade sig *studiosus*, alltså student.[56] Manuskriptet granskades av *censor librorum* Gustaf Benzelstierna[57] och med en mindre ändring på försättssidan gick den till trycket 1743 under titeln "Swenska Red-dejan". Samtidigt hade Karl lyckats med bedriften att färdigställa ett manus till första delen av det stora verket "Swenska Landt-hushåldningen", som han lämnade in till Benzelstierna den 16 augusti 1743[58] Den var mycket omfångsrik och bestod till stor del av allmänna texter om lanthushållning. Enligt planerna skulle Kiesewetter trycka även denna bok på förlag.

Docentur med förhinder

I september 1743 var måttet rågat för Karl. Trots det muntliga löftet från Anders Berch i december 1741 och trots sin skriftliga ansökan dessförinnan hade det inte hänt något med den eftertraktade docenturen. Han skrev ett brev till universitetskanslern och beklagade sin situation.[59] Han framhöll i brevet hur ömsint kanslern värnade om den studerande ungdomen och på vilket sätt han själv, med sin kärlek till fäderneslandet och den studerande ungdomen, kunde bidra till landets välfärd genom att undervisa i lanthushållningen. Han bad helt frankt kanslern att utfärda en resolution som skulle hjälpa honom till docenturen. Karls brev gick till konsistoriet för yttrande, och konsistoriet bad i sin tur den juridiska fakulteten om dess syn på saken. Sin vana trogen tog fakulteten god tid på sig när det gällde Karl Dahlman och kanslern fick vänta länge på ett svar.

Under tiden hade storpolitiska händelser fått återverkningar på Karls släktingar i Roslags-Bro. Efter händelser som hade ett samband med oroligheterna efter Hattarnas misslyckade revanschkrig mot Ryssland försvann Karls svåger Olof Åqvist från hus och gård.[60] Han noterades som "bortrymd" och en bister aspekt av rusthållsinstitutionen trädde i kraft. Eftersom det inte längre fanns någon rusthållare som kunde uppfylla kraven på häst, ryttare och mundering vräktes Karls syster Anna och barnen från gården och en ny rusthållare tillsattes.

Den 6 februari 1744 hade Anders Berch skrivit sitt svar angående den efterfrågade docenturen.[61] Berch tillbakavisade Dahlmans påstående att han skulle ha fått ett löfte om docentur. Han sade att Dahlman i och för sig då och då hade besökt fakul-

tetens ledamöter, och att han hade uttryckt sitt intresse för *praxie oeconomicum*. Han hade också "samman skrifwit en liten tractat uti någon del af Landthushållningen", visste Berch att berätta. I övrigt var han inte känd hos fakulteten, som alltså inte kunde uttala sig om hans förmåga och skicklighet, fortsatte Berch. Detta var en starkt förklenande beskrivning av Karl Dahlman och hans gärning. Vid tiden för Berchs brev hade Dahlman som vi sett dels skrivit och låtit publicera "Swenska Red-dejan" och dels tagit fram ett mycket omfångsrikt manuskript till Svenska Lanthushållningens första del.[62] Berch var dessutom lika gammal som Dahlman och hade utbildat sig i naturvetenskap vid den filosofiska fakulteten under samma tid. De hade också haft samma lärare. Dahlman kunde alltså inte ha varit okänd för Berch, varken som person eller som vetenskapsman. Mot bakgrund av detta skulle Berchs utlåtande kunna uppfattas som en artig omskrivning av att han ansåg att Dahlman var inkompetent och olämplig att föreläsa, men det är inte säkert att det var så. Troligare är att Berch inte ville lämna en öppning för en docentur inom ett ämnesområde som han vid denna tidpunkt inte ansåg höra hemma på den juridiska fakulteten, nämligen *oeconomia privata* eller den enskilda hushållningen. På den juridiska fakulteten ägnade man sig åt det väsensskilda *oeconomia publica*, den allmänna hushållningen, som var inriktad på vetenskaper som hade att göra med hur ett rike styrs, på sådant som finanser, handel, försäkringssystem, mått och vikt, myntväsende, manufakturer, politik, lagar och förordningar. Med detta sagt, att Dahlmans föreläsningsämne inte kom på fråga, kunde Berch inte låta bli att sätta ytterligare spikar i Dahlmans kista. Han skrev att lanthushållningen som vetenskap inte enbart kunde grunda sig på studier av vedertaget skick och bruk hus de enskilda hushållen. Istället måste man tillämpa bland annat naturalhistoria, kemi, fysik och matematik och göra olika försök och experiment. Först då kunde man åstadkomma något "nytt och nyttigt". Han måste här ha refererat till Dahlmans ursprungliga ansökan om docentur från nyåret 1741, där denne framhöll sina djupa kunskaper inom lanthushållningen efter att ha "så wäl efterhördt, sedt och spanat gamla Förfarna Landtmäns frå långliga tider tillbaka bäst härwid befundna maner och försök". Berch avslutade sitt brev med att säga att även om Dahlman skulle vilja sätta sig in i de delar av ekonomin som avhandlades på juridiska fakulteten, så vore det ändå olämpligt att lämna tillstånd till undervisning av ungdomen. Eftersom den ekonomiska professuren var så ny borde undervisningens grunder först läggas av *docente publico*, och föreläsningarna sedan tryckas för studenternas räkning. I annat fall riskerade man att studenterna blev förvirrade snarare än upplysta.[63]

Konsistoriet ställde sig bakom fakultetens svar när det i sin tur avgav sitt svar till universitetskanslern den 2 mars 1744. Frågan tycks sedan ha blivit liggande utan åtgärd hos kanslern.

Den 13 mars 1744 kom Dahlman upp till Benzelstjerna och hämtade tillbaka sitt manuskript till Svenska Lanthushållningen. Tanken hade varit att boken skulle ges ut på förlag av Kiesewetter, som hade samarbetat med Dahlman vid utgivningen av Red-dejan. Kiesewetter var dock inte nöjd med manuskriptet. Framställningen var alldeles för omfångsrik och vidlyftig, och han trodde inte att han kunde sälja så många böcker att han kunde göra en vinst på utgivningen. Dahlman ville nu göra omarbetningar och strykningar av onödiga *generalia* i manuskriptet, en idé som också Benzelstjerna tyckte var bra. I sin censorjournal kommenterade han att "*elogia agriculturae* hafwa wi tilförene öfwerflödigt *et quis eam vituperat*? Under 1744 gjorde Dahlman sina bearbetningar och under slutet av året lämnade han manuskripten till svenska lanthushållningens första del, om lanthushållningen i gemen,[64] samt svenska lanthushållningens andra del, om lantbyggnaden,[65] till Kiesewetter för tryckning. Han fortsatte sedan med den tredje delen av den svenska lanthushållningen, som skulle handla om åkerbruket.

Docent i lanthushållningen

Året gick och Dahlman fick inte heller denna gång något besked från fakulteten eller universitetskanslern angående sin docentur. Han uppvaktade återigen Carl Gyllenborg i Stockholm. Kanslern hade fått nog av detta långdragna ärende, och tvärtemot vedertagen praxis fattade han den 18 februari 1745 ett beslut över huvudet på konsistoriet i Uppsala.[66] Visserligen ansåg han att ämnet lanthushållning var väl smalt för en docentur,[67] men samtidigt menade han att detta viktiga ämne borde bedrivas på allvar vid universitetet. Han beslutade därför att Karl Dahlman trots allt skulle förordnas till docent i lanthushållningen. Han meddelade också konsistoriet att en förutsättning var att Dahlman inför protokollet utfäste sig att låta trycka sina föreläsningar. På det viset hade han lite försåtligt desarmerat en av de invändningar mot docenturen som professor Berch tidigare framfört i sitt svar. Berch menade ju att innan en *docens privatim* kunde antas borde *docens publico*[68] låta trycka sin undervisning till de studerandes tjänst. Annars riskerade man att undervisningen spretade och gav olika budskap. Följden av Gyllenborgs skenbara eftergift åt Berch skulle istället bli att det enda tryckta undervisningsmaterialet under Berch kom från en *docens privatim*, nämligen Karl Dahlman. Det var knappast så Berch hade tänkt sig saken.[69]

Karl Dahlman utnämndes alltså äntligen till docent i lanthushållningen, efter att i vederbörlig ordning ha utfäst sig att låta trycka sina föreläsningar. Troligen började

han sin undervisning redan under våren 1745. Det kan inte ha varit en lätt situation för Karl Dahlman. Han var inte önskad av professorn Anders Berch och hans ämne passade dåligt in i professurens. Det verkar ändå som att båda parter ansträngde sig för att göra det bästa av situationen. Den undervisning som Dahlman bedrev under 1745 hade få beröringspunkter med den vetenskapliga inriktning som kom till uttryck i Svenska lanthushållningen, där vikten av att dra lärdom av föredömligt hushållsskick hos "förfarna lantmän" runt om i riket var en bärande del. I stället utgick undervisningen från de forskningsprinciper som Berch angett för *praxie oeconomicum*: att genom naturvetenskapernas hjälp utföra experiment och undersökningar som leder fram till ny kunskap i nyttans tjänst[70]. Dahlman var genom sina tidigare studier väl förfaren inom det naturvetenskapliga fältet så den delen tycks inte ha berett honom några svårigheter. Ett centralt ämne var bland annat kemi. Genom att inrikta forskningen på den del av *praxie oeconomicum* som hade beröringspunkter med juridiken justerades också ämnesområdet mot den inriktning som var professurens.

Samtidigt som Dahlman undervisade fortsatte han sitt arbete med den svenska lanthushållningen. Den tredje delen, om åkerbruket, lämnades in för censur den 6 juli.[71]

I december 1745 lämnade Dahlman in sina föreläsningar för tryck under titeln "Swenska hushålds-rön. Första Afhandlingen om Åkerjordarternas prof wid skattläggningar". Hushållsrönen trycktes hos Lars Salvius, och Dahlman inledde nu ett samarbete med denne istället för Gottfried Kiesewetter.[72] Swenska hushåldsrön tillägnades Carl Gustaf Tessin. Första delen av boken handlar om åkerjordarternas prov och kännedom vid skattläggningar. Efter att ha redogjort för hur man i äldre tider provat åkerjordens beskaffenhet ägnas ett omfångsrikt kapitel hur man genom utlutning kan pröva jordmånen. Dahlman redogör för otaliga experiment på området, som vittnar om att han hade en för den tiden god kännedom om experimentell kemi. Att i en och samma text kombinera lagfarenhet och grundläggande naturvetenskap visar en imponerande förmåga att anpassa undervisning och forskning efter professorns önskemål. Dahlman avslutar Hushållsrönen med att redogöra för orsaken till den ständiga bristen på spannmål i riket, och varför landet inte förmådde försörja sina invånare. De sista orden lyder:

> "I hopp och wäntan, at få se wårt Swenska Åkerbruk, innan jag dör, rikligen förmå föda sina barn; stannar jag utaf nu, och sluter mina Swenska Husholds-Rön för År 1746"

Den 10 februari lämnade Salvius över "Utkast till föreläsning om Änge-skiötseln i Swerige" till Benzelstjerna, strax följt av

Norrsunds bygata. Gatan har samma sträckning idag som under 1700-talet och åkerns utsträckning är i det närmaste densamma. Odlingshinder i form av bergknallar och stora stenar har satt stopp för nyuppodlingar. Läget för Karl Dahlmans gård är ungefär där den röda ekonomibyggnaden står idag. Under 1800-talet utökades gårdstomten norrut och ingen 1700-talsbebyggelse finns kvar idag. Foto Per Lundgren.

texter om skogsskötseln respektive humlegårdsskötseln. Titeln till trots utgjorde dessa böcker i praktiken del 4, 5 och 6 av svenska lanthushållningen, genomförda efter de principer som Dahlman slagit fast i början av 1740-talet.

Veterinär och jordägare

Vad som hände Karl Dahlman efter att han blivit utnämnd till docent i lanthushållningen har behandlats relativt utförligt av tidigare författare. I korthet kan nämnas att han 1748 fick ett erbjudande av Jonas

Alströmer att bli lektor i ekonomi på schäfferiskolan i Höjentorp utanför Skara.[73] Efter några år på skolan uppstod en schism som gjorde att han lämnade både skolan och landet. Tillbaka i Sverige 1751 fick han ganska omgående ett statsstipendium för att på diverse utrikes orter utbilda sig i veterinärvetenskapen. Han fortsatte sedan att arbeta med veterinärfrågor och blev ett aktat namn inom denna vetenskap, återkommande med stöd från staten och *collegium medicum*. Åtminstone från 1753 bodde han åter på von Waldens Husbygård, som utgjorde något av en fast punkt.[74] 1757 flyttade von Waldens från Husbygård, som såldes till majoren Olof Tilas. Karl återvände då till fädernesgården i Norrsund i Roslags-Bro där han till att börja med kom att inneha halva gården. Han drev inte själv jordbruket utan anlitade hälftenbrukaren Erik Ersson och dennes drängar.[75] Karl nöjde sig dock inte med att inneha halva det stora rusthållet. I början av 1759 var han så stadd i kassa att han kunde skatteköpa hela kronrusthållet om 1 ½ mantal.[76] Karl tycks ofta ha varit på resande fot och sommaren 1759 fick han i uppdrag av *collegium medicum* att bekämpa en farsot bland boskapen i Uppland. Under en vistelse på överstebostället Landsberga i Biskopskulla socken, där arrendatorn Carl Gustaf von Walden härbärgerade sin före detta informator, dog Karl 49 år gammal den 25 juli 1760 av lungsot.[77] Han gifte sig aldrig och några barn är inte kända.

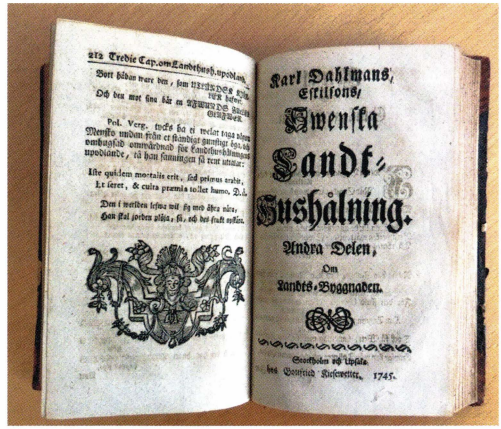

Karl Dahlmans, Eskilsons, Swenska Landt-Hushålning. Boken är idag sällsynt och få exemplar finns i våra bibliotek. Foto Per Lundgren.

Lanthushållningens innehåll och upplägg

Om Lanthushållningen i gemen

Arbetet med de inledande delarna av Dahlmans stora verk om den svenska lanthushållningen påbörjades 1741, samma år som han fick avslag på sin ansökan om professur i ekonomi. I den första delen utvecklar han sin syn på lanthushållningen som vetenskap och argumenterar för dess berättigande och stora nytta. Den tillägnas arvprinsen Adolf Fredrik, den man som allmänt troddes efterträda Carl Gyllenborg som Uppsala universitets kansler sedan denne dött, samt "Swea-Rikes Fyra Högloflige Ständer". Det var förmodligen en mycket medveten tak-

tik från Dahlmans sida. Dedikationerna riktade sig direkt mot de instanser som i merkantilismens ständervälde hade makt att tillskapa en egen professur för *oeconomia privata*. Till ständerna skriver Dahlman att detta är den första boken på svenska om lanthushållning, och han framhåller senare att han fått trampa upp oröjda stigar i sitt arbete. Med en ödmjukhet som var typisk för tiden framhåller Karl sin ringa ålder; han är blott en yngling till sina år[78] och inte den Nestor som kanske borde ha skrivit boken. Han menar dessutom att han befinner sig i en utsatt position eftersom hans arbete inte är bemyndigat.[79]

Kunskap i teori och praktik

Karl är också ödmjuk när han sätter in sina egna kunskaper i ett vardagligt sammanhang. Han är medveten om att han skriver om saker som han inte har full kännedom om och att han riskerar att utsätta sig för andras åtlöje eftersom

> "... Siöman talar bäst om win,
> Herden bäst om Fåren sin,
> Bonden om sin plog och welt,
> Knekten hur' går til i felt"

Att bonden vet mest om bondens arbete utvecklas sedan vidare. Jordbruket är inte den enkla syssla som många tror, det är inte så enkelt att det bara är att plöja och harva, så och skörda. Om en rättskaffens åkerman så levde i hundra år så skulle det ändå finnas en massa mer att lära sig, framhåller Dahlman, och det skulle fortfarande vara som om han nyss hade börjat sina lärospån. Respekten för bondens kunskapsmassa och den jordnära och verklighetsförankrade synen på jordbruket kommer till uttryck när han flera gånger kritiserar de mer eller mindre snillrika förslag till förbättringar på byggnadsteknikens område som publiceras i Vetenskapsakademiens handlingar. Förslagen kan nog vara bra, om man har råd och gott om tid, men det har sällan en bonde, skriver Dahlman. Man förstår att han med detta menar att det aktuella förslaget är ett slöseri med resurser för tveksam nytta. I ett avsnitt om sädesförvaring tar han upp att han av fått höra av krigsmän att man i Polen gräver ner sädeskornen i gropar i marken, och att den där kan förvaras oförstörd under en lång tid. Även den antika författaren Varro berättar om korngropar där man kan förvara säden i upp till 120 år. Skulle detta kunna vara något att ta efter i Sverige? Nja, Dahlman tycker sig inte kunna säga något säkert om detta, men, skriver han, han tvivlar inte på att våra förfäder har provat detta och befunnit det vara olämpligt – åtminstone så länge det finns skog och timmer att bygga sädesbodar med. Dahlmans vetenskapliga självständighet är här stor. Han går i polemik med många mer världsfrånvända akademiker, och också en del skribenter i Vetenskapsakademiens handlingar, när han resonerar kring teori och praktik. Man kan

inte slå sig för bröstet efter att ha kommit med olika påfund för lanthushållningens förbättrande, om man inte gjort en noggrann jämförelse med de gamla sederna och sett att de är sämre. Här räcker det inte med att anställa försök på bara ett år, utan en betydligt längre tidsrymd krävs för att inte tillfälligheter ska spela in och påverka resultatet, skriver Dahlman.

Dahlman hänvisar ibland till den berömda tyska filosofen och matematikern Christian Wolff i sina texter om den praktiska lanthushållningen, men då i egenskap av översättare och förmedlare av bland annat Vitruvius' böcker om husbyggnadskonst, liksom andra äldre skrifter om ekonomi. I Lanthushållningen i gemen ser man tecken på att Dahlman även influerats av Wolffs praktiska filosofi. Sannolikt hade denna förmedlats till Dahlman av Samuel Klingenstierna, som var en ledande förespråkare för Wolffs tankar i dess mera naturvetenskapligt inriktade delar. En av Wolffs tankar var att det finns ett solidariskt samband mellan alla människor. För att en enskild människa ska kunna utvecklas måste hon därför också befordra andras utveckling. Staten har enligt Wolff uppkommit genom ett samhällsfördrag som garanterar ömsesidigt skydd och gagn under individernas strävanden att nå sin fulla utveckling. I det naturliga levnadssättet är alla lika och den ena inte bättre än den andra. Liknande tankegångar uttrycker Dahlman när det gäller förhållandet mellan rikedom och fattigdom. För att få välfärd i ett rike så krävs att de rika, mäktiga och lärda räcker de fattiga, svaga och olärda handen för att få tillstånd en enad kärlek för det allmännas bästa. Han skriver vidare att gemene mans rikedom är överhetens säkerhet, men fattigdom dess olycka. Regeringens mål bör vara allmogens välgång, och regeringen bör inte lägga på allmogen nya och odrägliga pålagor. Då kan följden bli att allmogen blir "usel och arm" och gör uppror.[80] En vanlig åsikt i dåtidens ekonomiska diskussioner var att ett lands rikedom är avhängigt hur många invånare det har. Ju mer folk i ett land, ju fler arbetare, ju fler arbetare, ju större rikedom skriver Dahlman. Han tar England som exempel: när landet hade 2 miljoner invånare så svalt invånarna och de måste hämta säd från andra orter. Nu, när invånarantalet ökat till 8 miljoner, är landet rikt och har så mycket spannmål att man skeppar det till medelhavsområdet – ja även till Sverige![81]

Dahlman menade att lanthushållningen var moder till all välfärd. Det var på många håll en kontroversiell synpunkt på 1740-talet. Merkantilismens idéer om handelsbalansens grundläggande betydelse och nödvändigheten av att understödja manufakturer, bergsverk och handel accepterade på sin höjd att ett spannmålsunderskott var olämpligt och borde undanröjas, definitivt inte att det var jordbruket i sig som åstadkom ett rikes välfärd.[82]

Lanthushållningen och vetenskaperna

Stödd av Xenofon[83] utropar Dahlman åkerbruket till alla vetenskapers moder och amma. Lanthushållningens fem hjälpvetenskaper är naturkunnigheten, historien, mätvisheten, slutledningskonsten samt sedeläran, skriver han vidare.

Genom naturkunnigheten, naturkunskapen, får man kännedom om naturens tre riken: stenriket, växtriket och djurriket.

Med "historien" menar Dahlman en deskriptiv vetenskap, *"som antecknar alt hwad sig här i tiden tildrager med naturen och konsten, nemliga huru naturen framalstrar åtskilligt, på det ena stället det, och på det andra det"*. Det handlar om att skaffa sig kunskap om seder och bruk på olika platser, både dagens och forntida. Hur åkern brukas, hur byggnader uppförs, hur ängar röjs och hö bärgas. Dahlmans topografiska inriktning är sannolikt inspirerad av Jacob Faggots "Tankar om fäderneslandets känning och beskrifwande".[84] Grundidén i denna text är att man måste ha en ordentlig kännedom om vad som finns i ett land för att bäst kunna utnyttja dess skatter.

Med mätvishet menar Dahlman tillämpad matematik, som också innefattar mekanik, byggnadsstatik, fysik och lantmäterikonst. Mätvisheten används bland annat vid byggnadskonst och hantverk, men också när det gäller att dela åkerstycken i lagliga delar. Även vid den ofullkomliga meteorologin, när man ske bedöma "de fyra elementens verkan", kommer mätvisheten till nytta. Ett annat område för mätvisheten som Dahlman tar upp är att den ger ett redskap för att göra olika ekonomiska kalkyler, som i sin tur gör att man kan välja effektiva strategier.

Utöver kunskaper om de tre vetenskaperna naturkunnighet, topografi och matematik behövs ytterligare färdigheter för att kunna förbättra lanthushållningen. Det är ett uppövat förnuft och en mogen förfarenhet, skriver Dahlman. Slutledningskonsten är helt enkelt förmågan att analysera situationen, att kunna dra slutsatser av det man observerar. Sedeläran, slutligen, manar till försiktighet, stadighet, trohet och flit.

Svenska Lanthushållningens målgrupp

Dahlman har själv konstaterat att bönderna redan vet det mesta som han sätter på pränt, även om han också vill uppmärksamma läsaren på många mindre lämpliga manér ute i bygderna. Hans målgrupp är alltså inte bönder, men inte heller andra praktiserande jordbrukare, som ståndspersoner av olika slag. Nej, hans tanke är att det han skriver ska förmedlas till lanthushållarna via "den studerande ungdomen"[85]. Det finns mycket kunskap runt om i riket kring lanthushållningsfrågor, menar Dahlman, men denna kommer inte till allmän kännedom. Därför är Vetenskapsakademiens handlingar så värdefulla, men därför är också behovet stort av undervisning i ämnet. Det är inte

möjligt för gemene man att experimentera och anställa försök i hushållningen, det tillåter varken hans arbetsbörda eller ekonomi. Många har inte heller det vett som krävs för denna uppgift. Lanthushållarna kan istället lära sig de rätta maneren av den studerande ungdomen, som idkar "bokliga konster" vid akademierna. Denna grupp har ofta både tid och god ekonomi, och kan förkovra sig i lanthushållningens teoretiska del.[86] Genom den studerande ungdomen kan rön uppsnappas och åskådas i landsorterna, missbruken avböjas och vidskepelser upptäckas och undanröjas, skriver Dahlman. På detta sätt kan gemene mans handalag i hushållningsfrågor förbättras.

Vartill tjänar bokliga konster i ett land, om deras syfte inte är det allmännas bästa?

Dahlman konstaterar att utlänningarna på många orter har professorer som föreläser i hushållningen, och han lovprisar rikets ständer för att de inrättat en ekonomiprofessur även vid Uppsala universitet. Han hoppas att denna ska bedrivas med skicklighet och utvecklas till gagn för riket. Samtidigt önskar han att den bortglömda lanthushållningen också ska få sitt särskilda säte bland vetenskaperna. Lanthushållningen borde nämligen, liksom den allmänna ekonomin, föreläsas vid akademierna och studenterna få examineras i detta ämne. Då skulle lanthushållningen kunna tvinga sina hjälpvetenskaper att hjälpa den under armarna.

Timmerbyggnadskonst i förfall

En tanke som Karl Dahlman delade med den beundrade Christopher Polhem var uppfattningen att timmerbyggnadskonsten under 1700-talet befann sig i en degeneration. Här framträder nyttan inte bara av den samtida, beskrivande topografiska berättelsen, utan också av historiska tillbakablickar. Genom att studera gamla kvarliggande byggnader kan kunskap nås om hur de gamle gjorde sina mästerverk, och olägenheterna med dagens "slummeraktiga" handalag vid timrandet kan upphävas om man åter tar till sig de gamla kunskaperna. "De gamle såtade med förnuft, vi såtar med mossa!" utbrister Karl Dahlman i frustration över otäta och klumpigt utförda långdrag som skyls med en överdriven mängd mossa. Som en illustration över hur varaktigt de gamle byggde anför Dahlman en loge i Dalarna där Gustaf Vasa tröskade, och som fortfarande står kvar. Samma exempel använder Christopher Polhem i Vetenskapsakademiens handlingar.

Lantbyggnaden

Upplägget i Svenska Lanthushållningens andra del, Lantbyggnaden, följer den struktur Dahlman anvisat för lanthushållningens vetenskapliga behandling. Dahlman är överlag noga med att ange om han använder sig av sin egen förstahandskunskap eller om det är frågan om hörsägen som inte kan verifieras. Källhänvisningar sker löpande,

både när det gäller sagesmän och tryckta källor. I flera fall tar han upp och problematiserar innehållet i artiklar i till exempel Vetenskapsakademiens handlingar. Samtidigt visar det sig vid en närmare betraktelse att han inte varit så noga med att ange var i texten han börjar använda en källa och när han slutar med det.

Det rådande byggnadsskicket

Dahlman börjar Lantbyggnaden med en "historisk betraktelse", alltså en topografisk redogörelse, över det rådande byggnadsskicket i riket. Som sorteringsgrund när han beskriver de olika byggnaderna använder han 1734 års lags byggnadsbalk, där de laga byggnaderna i mangården och fägården samt utomgårdshusen i tur och ordning tas upp.

Dahlman beskriver först byggnadsskicket i Uppland och därefter redogör han för andra landsändars byggnadsskick, i den mån de skiljer sig från det uppländska. Med det nationella perspektiv som Dahlman har på lanthushållningen – en förbättrad lanthushållning ska ju hjälpa upp rikets välstånd – måste uppgifterna från Uppland kompletteras med uppgifter från andra landsändar. Det står klart för Dahlman att det är stora skillnader i de regionala byggnadsskicken och att en förbättringsåtgärd i Uppland inte alls behöver vara aktuell i ett annat landskap. Olika drag i de regionala byggnadsskicken kan också tjäna som förebild för andra landsändar. Dahlman tar till exempel upp det bundna skånska halmtaket som överlägset det uppländska obundna, och hänvisar till det västmanländska sättet att sätta bodar på styltor som föredömlig.

Sagesmän

För det uppländska byggnadsskicket, och det i Roslagen, har Dahlman inga källhänvisningar, och av allt att döma bygger uppgifterna på hans egna erfarenheter och undersökningar. För att få tillförlitlig information om byggnadsskicket runt om i övriga delar av Sverige använde sig Dahlman av sitt kontaktnät från universitetet. De flesta som intresserade sig för lanthushållningen på ett eller annat sätt hade på 1740-talet en liknande naturvetenskaplig bakgrund som Dahlman. Han knöt tre sagesmän till arbetet. Systematiken i redovisningen tyder på att han använt sig av någon form av frågelista, som han lyckats få sina sagesmän att nogsamt besvara.

Den för eftervärlden mest namnkunnige av hans sagesmän är "herr Kalm" som rapporterar om byggnadsskicket i Bohuslän och i viss utsträckning Kronobergs län. Det är fråga om Linnélärjungen Pehr Kalm (1716–1779). Pehr var 5 år yngre än Dahlman, men den akademiska karriären blev både snabbare och mer lyckosam. Efter att ha gått på trivialskola i Vasa skrevs han in vid Åbo universitet 1735. 1740 flyttade han till Uppsala och började läsa vid universi-

tetet. Han bodde då på Sten Bielkes gods Lövsta strax utanför staden och studerade under ledning av Carl Linnéus, Anders Celsius och Samuel Klingenstierna. 1742 åkte Kalm på en forskningsresa till Bohuslän och Västergötland, på uppdrag av Vetenskapsakademien där Linnéus hade en framträdande position. Erfarenheterna från denna resa trycktes först 1746[87], fyra år efter att Dahlman använt sig av uppgifter från resan till sin bok om lanthushållning. Kalm gjorde också resor i Skåne och Småland och lämnade uppgifter även från dessa till Dahlman.[88] Karl Dahlman tycks ha intervjuat Pehr Kalm vid personliga möten.

För Dahlmans uppgifter om byggnadsskicket i Kalmar län står "lector Frigelius". Pehr Frigelius (1708–1791) studerade samtidigt som Dahlman under Samuel Klingenstierna. Han blev lektor i matematik vid Kalmar läroverk 1742. Frigelius var förutom matematiker och präst hembygdsforskare och den s.k. Frigelianska samlingen finns ännu bevarad på läroverket i Kalmar.[89] Uppgifterna från Pehr Frigelius kommer sannolikt från frågelistor som besvarats skriftligt.[90]

När det gäller byggnadsskicket i Västmanland, Dalarna och "Bergslagen" använde sig Dahlman av uppgifter från en "herr Weström". Med stor sannolikt avses Peter Wäsström (1711–1792). 1748 kommenterade Peter Wäsström i Vetenskapsakademiens handlingar det som Dahlman skriver i Lantbyggnaden om hästars bukok och föreslår förbättringar i okkonstruktionen för att minska de olägenheter som Dahlman påtalar.[91] Peter Wesström tycks ha haft sin bakgrund i Dalarna eller Västmanland men flyttade senare till Lövstabruk i Uppland där han fick anställning som brukskamrer omkring 1750.[92]

Förutom dessa tre sagesmän åberopar Dahlman Linnéus' *Flora Laponica*[93] när det gäller samernas byggnadsskick och en magister Hederberg för byggnadsskicket i Skåne.

I kapitlet finns också en redogörelse för de viktigaste åkerredskapen, var de används och hur de är gjorda. Dahlman avslutar med att säga att om han hade haft "fulkomlig handräkning" så hade historien om byggnaden blivit "tydligare utfördt". Det kan tolkas som att han främst reserverar sig för alla de landsändar som han inte beskrivit, eftersom han inte haft sagesmän där.

Byggnadsmaterialen och deras användning

Byggnaden har en mycket viktig plats i lanthushållningen, framför Dahlman. Byggnaderna tar mycket virke i anspråk och riskerar att ödelägga skogarna. För en god hushållning krävs att byggnaderna dels är väl anpassade för sitt ändamål, dels är varaktiga. Varaktigheten beror främst på byggnadsmaterialet och handlaget. Det följande kapitlet i Lantbyggnaden, kapitel 2, handlar om de olika material som används till bygg-

naderna, uppställda efter naturens riken; växtriket, stenriket och djurriket. För varje ämne anges hur det brukas i lantbyggnaderna. Ämnena är systematiskt uppställda och namngivna dels på latin, i enlighet med Linnéus system, och dels på vanlig svenska. Redogörelserna tycks till största delen bygga på Dahlmans egna observationer och erfarenheter, men han tar också hjälp av vad Linnéus skriver i sin *Flora Laponica* och i Vetenskapsakademiens handlingar. När det gäller mer allmänna byggnadstekniska frågor, som till exempel rätt tidpunkt att fälla timmer och hur man väljer ut gott byggnadsvirke, lutar sig Dahlman mot auktoriteten Christopher Polhem, som i utförliga artiklar i Vetenskapsakademiens handlingar utrett denna typ av frågor. När det gäller trädslag som växer på sydligare breddgrader, som ek och bok, refererar Dahlman ibland till Vitruvius och andra äldre författare. Vitruvius har han läst genom Wolffs förmedling.

Hur husen bör byggas

I ett tredje respektive fjärde kapitel i Lantbyggnaden skriver Dahlman om hur ladugårdshusen respektive mangårdshusen *bör* byggas. Han börjar med att ta upp generella byggnadstekniska frågor, till exempel om hur man lägger ut hörnstenar, hur man mäter ut byggnadens väggar så att den får räta vinklar, hur man ska välja takmaterial och vilka ytbehandlingar som är lämpliga. Därefter gås varje ladugårdsbyggnad igenom. I texten blandas förslag på förbättringar, ofta från Vetenskapsakademiens handlingar och ibland från Dahlman själv, med Dahlmans resonerande kring vad som är fel och rätt i det traditionella utförandet och varför man gör som man gör. Ibland framför han ett regionalt byggnadsskick som efterföljansvärt och föredömligt. Ett ganska stort utrymme ägnas åt byggnadernas praktiska funktioner. De ska ju vara bra för det de är till för: ett stall ska vara lättarbetat och hästen ska trivas och må bra där, en sädesbod ska kunna förvara säden så att den inte ruttnar, tar smak eller förfars på annat sätt. I några korta avslutande kapitel behandlar Dahlman utomgårdshus, kvarnar, brunnar och åkerredskap.

Lantbyggnaden avslutas med en uppmaning till läsaren att ha överseende med fel som kan ha smugit sig in vid tryckningen, eller som beror på författarens egna misstag och bristande kunskap. Den lantman som vet med sig att han har viktig kunskap ombeds att meddela detta, genom att skicka ett kuvert till förläggaren, som i sin tur kommer att vidarebefordra det till Dahlman.

Dahlmans tanke var att den studerande ungdomen skulle läsa hans bok och sedan förmedla sina insikter till bönder på små och mellanstora gårdar. Innehavare av stora gårdar och säterier hade anställda gårdsfogdar och behövde inte själva ha kunskap om hur man uppför lantbyggnader. Därför tog

han inte heller upp byggnadsskick som hörde hemma i övreståndsmiljö, som till exempel koppartak. Dessa ställde sig nämligen för dyra för "gemene man" och var därmed inte intressanta i sammanhanget.

Lantbyggnaden som källa till 1700-talets uppländska byggnadsskick

Lanthushållningen som universitetsämne och språngbräda för en akademisk karriär

Arbetet med Lanthushållningen påbörjades i samband med att Dahlman nekats professuren i ekonomi, och det är tydligt att han använde sina böcker som ett sätt att främja sin egen akademiska karriär. Detta skedde i flera steg. För det första ville han övertyga makthavarna om att rikets välfärd var beroende av en god lanthushållning, och att jordbruket var en minst lika viktig näring som manufakturer och järnverk. Sedan argumenterade han för att lanthushållningen skulle vara ett akademiskt ämne och slutligen anförde han att detta ämne behövde en egen professur. Det låg i Dahlmans intresse att påtala jordbrukets stora betydelse och alla förbättringar som kunde göras i lanthushållningen genom ett vetenskapligt arbete. Detta skulle kunna styra texten mot att överdriva bristerna i det rådande byggnadsskicket, och på samma sätt överdriva möjligheterna till – och underskatta svårigheterna med – förbättringar. Man kan läsa ett antal passager om "slummeraktiga maner", men när det gäller förbättringsförslagen hade Dahlman en mycket kritisk och problematiserande blick. Det är svårt att tolka detta som något annat än intellektuell ärlighet och, som Boëthius skriver i Svenskt biografiskt lexikon, en "ärlig entusiasm för sitt ämne". Frågan är vad som vägde tyngst för Dahlman, att kunna förbättra fädernesländets välmåga genom en förbättrad lanthushållning eller att skaffa sig en tryggad försörjning och socialt anseende som framgångsrik akademiker.

Karl Dahlmans kompetens och erfarenhet av byggnadsskicket

Dahlmans empiriska erfarenhet härrörde i första hand från tre miljöer: omgivningen till Uppsala, där han studerade och delvis verkade som skribent, det berustade säteriet Husbygård i Långhundra socken, där han bodde i närmare tio år hos familjen von Walden som informator åt deras bådas söner och där han skrev huvuddelen av Lantbyggnaden, samt byarna Norrsund och Väsby i Roslags-Bro socken, där han var uppväxt och där hans släkt hade flera gårdar under tiden han skrev om lantbyggnaden. Däremot tycks han inte ha rört sig mycket utanför detta stråk och i början av 1740-talet var han knappast en berest man. Det han beskriver som "uppländskt byggnadsskick" är alltså i själva verket byggnadsskicket

inom ett betydligt snävare geografiskt område. Dessutom kan man inte heller tala om ett gemensamt byggnadsskick inom detta snäva område, något som också Dahlman uppfattade – och tog upp – i Lantbyggnaden. Med en grov förenkling kan man säga att Dahlman hade omkring 10 års samlad erfarenhet av var och en av de tre miljöerna. De målmedvetna fältundersökningarna av lanthushållningen som Dahlman började med under senare hälften av 1730-talet bör i första hand ha haft Husbygård som utgångspunkt.

De ekonomiska förutsättningarna för jordbruket var olika i de olika geografiska områdena. Uppsalaslätten var utpräglat spannmålsinriktad och producerade ett stort överskott, medan Roslags-Bro hade ganska små åkrar och ett underskott på spannmål. Här fanns det däremot en hel del boskap och omfattande binäringar i form av fiske. Det berustade säteriet Husbygård var mycket stort och hade ett antal underlydande torp och flera frälsegårdar, medan faderns gård i Norrsund var ett kronorusthåll med ett för trakten ovanligt stort jordinnehav. I Norrsund fanns också brorsonen Eriks skattegård på ½ mantal. Dahlman hade därigenom erfarenheter från skiftande sociala och ekonomiska miljöer, från torpares över småbönders till rusthållares och adelspersoners.

Sina djupaste kunskaper röjer Dahlman när det gäller djurhållning, framförallt hästar. Det var också som veterinär han senare fick en framgångsrik karriär. Både brodern Per och fadern Eskil hade varit ryttare, och både Eskil och välgöraren von Walden stod för omfattande rusthåll. Byggnaderna för djurhållningen får därmed ett speciellt intresse. När det gäller spannmålshantering lutade sig Dahlman mer åt andra källor, speciellt borgmästare Lagerlöfs bok i ämnet spannmålsbodar.[94]

Lantbyggnadens relation till andra källor

Hur originell är boken om lantbyggnaden? Dahlman framhåller vid flera tillfällen att det är ett pionjärarbete som han utfört. Han betraktade sin skrift som banbrytande, och antyder att det mesta i den kommer från hans egna kunskaper. Detta tycks också stämma med verkligheten, åtminstone när det gäller det uppländska byggnadsskicket och en hel del av den mer problematiserande texten om hur man *bör* bygga. De viktigaste källorna till Lantbyggnaden var i tur och ordning hans egna kunskaper och erfarenheter, uppgifter från tre i princip jämnåriga sagesmän, uppgifter från Linnéus i hans *Flora Laponica* samt uppgifter hämtade från Vetenskapsakademiens handlingar. De senare berör till stor del generella byggnadstekniska frågor, där Christopher Polhem har en särställning, samt olika typer av ingenjörsmässiga förbättringsförslag. Det är uppenbart att den bokliga lärdomen från äldre författare var mer eller mindre värdelös när det gällde

den samtida lanthushållningen. Där fanns inget matnyttigt att hämta. Däremot hade den ett värde som statusgivare och de återkommande referenserna och citaten på latin och grekiska visar att den som höll i pennan var en lärd person.

Lantbyggnadens värde som källa

Dahlmans grundinställning var att den viktigaste vägen till förbättrad lanthushållning går dels genom att iaktta efterföljandsvärda maner i samtiden, dels genom att åter ta upp vad skickligare timmermän åstadkom i äldre tider. Dahlman såg inte byggnadsskicket som enbart ett mekaniskt eller byggnadstekniskt problem. Han hade stort förtroende för böndernas skäl att välja en viss lösning, trots att den i förstone kunde tyckas olämplig. På flera håll i texten visas hur han sätter sig in i böndernas situation vid olika vägval. Han sökte ständigt orsakssamband och försökte förstå varför man gjorde på det ena eller andra sättet.

Man kan inte säga att Dahlmans skrifter förebådar den agrara revolutionen, som vid den här tiden var i sin linda, och dess tekniska och organisatoriska utveckling inom jordbruksområdet. Dahlman var inte en framtidens man, men hans sysselsättande med finjusteringar inom den rådande traditionens ram har på ett oavsiktligt sätt blivit en värdefull källa till det icke-mekaniserade jordbruket på mindre gårdar under första hälften av 1700-talet.

Som en illustration av materialets värde återges avslutningsvis Dahlmans text om hur den uppländska allmogen byggde sina källare, en byggnad som av andra författare inte brukar behandlas särskilt ingående:

> Kiällare uti Upland äro på tweggehanda sätt bygde, anten med hwalf eller trosbottn. På somliga stellen gifwas kiälrarne til wäggebandet murade med Gråsten och hwälfda med Tegel; hos somliga åter af bara Gråsten enda igenom, och tages stenen til kiällaren hälst utur sådana Gråstens berg, som skifra sig i wakra flisor, de der anten med borning eller kalkilning kunna fås. De kiällrar åter, som med Gråsten til wäggelaget opmuras, och med trosbotten beläggas, fordra starka bielkar, och got skulwerke. Och tages biälkarna och skulwerket som mest här i Upland. En del taga Eekbielkar och skulwerket af klufwen Furu eller sågada Furuplankor; En del taga til bielkar Furu eller Asp, och skulwerket på omtalta sätt, eller af Martall eller ock af Gran. Skullen tilredes således sedan skulwerket är twert öfwer bielkarna lagt, at (1) lägges Mossa, (2) Näfwer ofwan på Mossan, och (3) Torf eller Mo eller annan jord, som anten tilslås eller blifwer lös liggande ofwan på Näfren. I stellet för Näfwer tages af en del Granbark, eller halm. Dock brukas bielkarna låta torkas wäl förut och tiäras, innan de inläggas hos en del: men hos en del åter, derest konsten tykes hafwa stigit, bestrykes bielkar och skullwerke wäl med Specklera, hwilket maner jag wäl intet

sedt, utan endast talar efter berättelse; Men på Golf och trosbottn i Wåningsrum har jag det set. Utom detta äro alltid kiällarne nedergrafne, om inte hel och hålne, åtminstone til en del, och sedermera skylte med någon öfwerbygning. Dören är ock merendels emot Norden. På somliga kiälrar gifwes wäderdrag, och på somliga intet. Hos somliga rappas de in uti och somliga intet. Hos somliga byggas de ock af bara tegel, men rart. Hos somliga nedergången i kiällaren i sielfwa Wåningsrummen, försedd med en afplankning, som på Herregårdar står att åskoda.[95]

Dahlmans utförliga beskrivning visar ett byggnadsskick där många material och metoder är tänkbara och där anpassning hela tiden sker efter vad situationen kräver och de tillgängliga resurserna medger.

Slutord

Studiet av Karl Dahlman och hans tidiga skrifter om lanthushållningen har genomförts med stöd av Upplandsmuseets forskningsfond.

Noter

1 Lägg också märke till fäblessen att använda latinska termer. När "nyttovetenskaperna" gjorde sin starka frammarsch under första hälften av 1700-talet skedde en gradvis förstärkning av svenskan som akademiskt språk, men fortfarande var latin på många håll ett förhärskande lärdomsspråk. Genom att använda latinska beteckningar på den nyintroducerade ekonomiska vetenskapen bidrog man till att förläna den dess status som vetenskap. Det är symptomatiskt att Karl Dahlman under 1740-talet använde den svenska beteckningen "hushållning", medan professorn Anders Berch talar om *oeconomia*.

2 Se Lindroth 1978. Agrarhistorisk forskning har nyanserat bilden av jordbruket som hopplöst efterblivet under första hälften av 1700-talet (se t.ex. Gadd 2000). Under denna tid lades grunden för den period som kallas den agrara revolutionen och speciellt från 1740 ökade böndernas bärkraft, bland annat beroende på ett minskande skattetryck. Den omfattande mekanisering och reformering av jordens arrondering som brukar förknippas med den agrara revolutionen hade dock inte påbörjats ännu.

3 Faggot 1739.

4 Faggot 1741.

5 Lindroth 1978.

6 Bring 1915 s. 5 ff.

7 Ibid.

8 Dahlman 1745 a. I den fortsatta framställningen kallade Lanthushållningen i gemen.

9 Dahlman 1745 b. I den fortsatta framställningen kallad Lantbyggnaden.

10 Förf. blev uppmärksammad på materialet genom en pärm med fotostatkopior av lanthushållningens två första delar. Arkivarien och etnologen Wolter Ehn, som hade ställt samman pärmen, hade uppenbarligen kommit ett tidigare ouppmärksammat, värdefullt källmaterial på spåren, ett källmaterial han aldrig fick tillfälle att utforska närmare.

11 Dahlman 1745 b, s. 150.

12 Karl Dahlman stavade sitt namn omväxlande med C och K. Tillnamnet Eskilsson var hans dopnamn, medan Dahlman är en kombination av släktnamn och akademiskt namn eller ämbetsmannanamn.

13 Karl Dahlmans verksamhet som veterinär under 1750-talet behandlas förutom i SBL i Hjelt 1892 samt i Räf 2010 och Räf 1977.

14 Mantalsuppgifterna från denna tid är mycket bristfälliga och det är svårt att med säkerhet avgöra Eskils ursprung. En kvalificerad gissning är att han var son till murgesällen Per Eskilsson i Stockholm. Gissningen grundar sig på dels på att Eskil Persson 1695 gifte sig i Stockholm, vilket tyder på att antingen han eller hans gemål hade nära släkt i denna stad, och att det under den aktuella tidsperioden endast tycks finnas en man i Stockholm för vilken det vore logiskt att ge sin son namnet "Eskil Persson" – förnamnet efter fadern och efternamnet ett patronymikon.

15 KrA, Livregementet till häst, Brettholtz kompani, generalmönsterrulla 1683 och 1685.

16 KrA, Livregementet till häst, Roslags kompani, generalmönsterrulla för 1696.

17 KrA, Livregementet till häst, Roslags kompani, generalmönsterrulla för 1704.

18 I generalmönsterrullan för 1704 står det att *"Hästen dödh in Julio 1700, fått häst igen d 9 Novemb 1701 af dhe i Cuhrland upkiöpte hästar. Pistolerna bårta, fått pistohler från Swärgie d 18 Novemb 1703. Karlen bårttagen af fienden medh häst och hela Mund: sampt N:o 73:s pistohler d 12 Januarij 1703. Vacant"*.

19 KrA, Livregementet till häst, Roslags kompani, generalmönsterrulla för 1704.

20 Backlund 1993.

21 Trots att det inte verkar så vid en första anblick – ett kronrusthåll tillhörde ju kronan och inte rusthållaren, och det är lätt att av det tro att denna kan likställas med en "vanlig" kronolandbo. De förordningar som kom från Kungligt Maj:t under första hälften av 1700-talet visar i stället att kronrusthållaren hade en särställning, och det är tydligt att en praktik utvecklats som inkräktade på kronans rättigheter till jorden. Grunden till att rusthållen i praktiken betraktades mer som rusthållarens egendom än kronans kan finnas i tidigare reglementen, från 1684 och 1695. Rusthållen var mycket viktiga för krigsföringen och det var angeläget att de vidmakthölls på ett bra sätt. Därför skulle rusthållaren och hans barn och arvingar få sitta i orubbat bo, så länge som de förmådde att mundera ryttaren och bruka, bygga och förbättra hemmanet. Under krigen i början

av 1700-talet utvecklades en omfattande handel med både rustningsrättigheten och den jord som hörde till rusthållet. Denna allmänna handel slöts med regelrätta köpebrev, och vissa häradsrätter bekräftade till och med köpen genom att meddela köparen "upbud och fasta uppå en slik Cronones enskylte egendomb, som wore den af lika natur och beskaffenhet med egen Arf- eller Aflinge jord" (förordning angående kronrustningsrättigheters försäljande och transporter 1726). Med skärpa anför Kunglig Maj:t att kronorusthållen "til jord och grund Oss och Kronan tillhöra" och att de därför inte kan säljas utan endast transporteras (Förordning angående kronorusthåll 1749). Förordningarna meddelar dock strängt taget inget förbud mot handeln med rustningsrättigheterna, men bortkopplar den från de legala transporterna av rättigheterna, som måste ske efter landshövdingens och regementschefens godkännande. För Eskils vidkommande kan man konstatera att han inte var släkt med den avgående rusthållaren, postmästare Olsson. Det är därför sannolikt att han träffat ett affärsmässigt avtal med denne och förmodligen betalade han en ansenlig summa för den stora gården. Eskil bör sedan inte ha haft några svårigheter att få överlåtelsen officiellt bekräftad och godkänd, med tanke på sin visade duglighet som både rusthållare och ryttare. Förutom den privata, "svarta" överlåtelsepengen måste Eskil betala en pant för häst och mundering till kronan. Kostnaderna i samband med överlåtelsen visar att Eskil var ekonomiskt burgen.

22 LMS akt A79-28:1.

23 Karl går inte att återfinna i födelse- och dopboken, men vid hans död 1760 anges att han är 49 år gammal. Just året 1711 står modern Anna Eriksdotter som frånvarande i husförhörslängden, vilket skulle kunna innebära att Karl fötts på annan ort och att någon miss har skett med att införa dopattesten i kyrkobokföringen. Samtidigt är kyrkböckerna både i Roslags-Bro och andra socknar mycket bristfälliga i början av 1700-talet, och det är uppenbart att det saknas många namn i dopböckerna som borde finnas där.

24 Per föddes 1688 (uppgiften framgår av generalmönsterrulla när han antogs som ryttare) och gifte sig redan 1706, endast 18 år gammal, med pigan Kerstin Andersdotter.

25 KrA, Generalmönsterrulla, Livregementet till häst, Roslags kompani.

26 Dahlman 1743.

27 En diskussion om rusthållarnas ekonomiska strategier, och hur dessa skiljde sig från andra bondehushåll, finns i Backlund 1993, se bl.a. s. 83 ff samt s. 199.

28 Karl Dahlman anför i en ansökan om docentur att han intresserat sig för lanthushållningen ända sedan barndomen. UUA, kansliets arkiv.

29 Se matrikel för Upsala Schola 1724 (ULA) samt Uppsala katedralskolas matrikel 1719–1806.

30 Redogörelsen för Katedralskolan bygger på Samuelsson 1952.

31 UUA, Kansliets arkiv, matrikel 1711–1745.

32 Liedman 1986.

33 SBL. Gabriel Duhre föddes omkring 1680 och dog 1739 på Gnista i Vaksala socken. Duhre var en mycket framstående matematiker, trots att han aldrig tog magistergraden. Bland hans lärjungar fanns Samuel Klingenstierna och Anders Celsius.

34 Karl Dahlman nämner den i sin Svenska lanthushållning. Dessutom har Heeselius skrivit om den i Vetenskapsakademiens handlingar 1743.

35 Se uppgift i Dahlman 1745 b.

36 SSA, Kyrkoarkivet Roslags-Bro.

37 Dahlman 1745 b.

38 Det blev starten på en nära relation mellan Dahlman och släkten von Walden som bestod till Dahlmans död 1760. Karl Fredrik föddes 1689 och efter studier vid Uppsala universitet tog han värvning som volontär vid Kungliga livregementet till häst 1707. Han deltog i Karl XII ryska fälttåg och blev tillfångatagen 1709. 1722 kom han hem och blev samma år kornett.

39 Det är tänkbart att Karl Fredrik kommit i kontakt med Karls äldre halvbror Per. De var ungefär jämngamla och båda verksamma vid Livregementet till häst. Per tillträdde dock som ryttare 1713, då Karl Fredrik satt i fångenskap i Ryssland, och tog avsked 1722, samma år som Karl Fredrik återvände till Sverige.

40 SBL.

41 KrA, generalmönsterrulla för Livregementet till häst, Roslags kompani nr 64.

42 UUA, Kansliets arkiv, matrikel 1711–1746.

43 Se brev till universitetskanslern januari 1741 (RA).

44 Se Dahlman 1743 s. 56–57. Troligen skedde dissektionen under ledning av Roberg.

45 Dahlman 1745 a, s. 27.

46 Av den bouppteckning som gjordes efter Karl Fredrik von Walden framgår att boet hade en skuld i form av innestående lön till Karl Dahlman på drygt 200 kopparmynt. RA, Svea hovrätts arkiv, adelns bouppteckningar.

47 Bland dem hörde Pehr Kalm, som 1740 flyttade till godset Lövsta utanför Uppsala och studerade under Linnéus och Celsius. SBL. Dahlmans skrifter i lanthushållningen innehåller talrika uppgifter från bland andra Pehr Kalm, uppgifter som inte härstammar från tryckta skrifter. I Svenska lanthushållingen del 2 finns till exempel upplysningar om bohuslänskt byggnadsskick som erhållits från Kalm, och som han bör ha inhämtat under sin bohuslänska resa. Denna publicerades 1746, flera år efter Svenska Lanthushållningen.

48 Bland de ”förnämare” kan man tänka sig att Karl Fredrik von Waldens yngre bror, beridaren vid hovstallet George Fredrik von Walden, hör. Han tillträdde som stallmästare på Akademiridskolan i Uppsala 1739. UUA, Kansliets arkiv.

49 Brev från Carl Dahlman till universitetskanslern, remitterat 12 januari 1741 till konsistoriet. UUA, Kansliets arkiv.

50 Uppsala universitet styrdes av ett kollegium av professorer, konsistoriet, som hade egen domsrätt över studenter och lärare. Under frihetstiden bildades dessutom ett mindre konsistorium, bestående av rektor och fyra professorer. Detta fungerade som ett slags verkställande utskott under det större konsistoriet.

51 Brev från Carl Dahlman till rektor och mindre konsistoriet, instämplat 31 januari 1741. UUA, Kansliets arkiv.

52 Brev från Konsistoriet till universitetskanslern daterat den 6 februari 1741. RA, Universitetskanslerns arkiv.

53 Protokollfört hos konsistoriet den 28 februari 1741, § 11. UUA.

54 Brev från Konsistoriet till Kanslern daterat den 24 april 1741. RA, Universitetskanslerns arkiv.

55 Dahlman 1745 a, s. 28.

56 Benzelstjerna 1737.

57 Enligt kansliordningen 1720 skulle censorn granska och godkänna allt som utgavs på landets tryckerier eller såldes av bokförare och bokhandlare. Lindroth 1978.

58 Dahlman använde i sin kontakt med Benzelstjerna inte längre epitet *studiosus* vilket tyder på att han mer definitivt avbrutit sina universitetsstudier.

59 Brev från Carl Dahlman till Universitetskanslern med påskrift 26 september 1743. RA, Universitetskanslerns arkiv.

60 I början av 1743 stod det klart att det revanschkrig mot Ryssland som Hattarna startade 1741 var på väg att förloras. I Roslags-Bro socken fruktade många att fienden skulle slå till och sockenstugor hölls i 14 dagar. Som i många andra landsändar var man i Roslagen missnöjd med hur kriget hade skötts. Man ville därför sända en delegation till Stockholm för att reda ut läget och för uttrycka krav på hur kriget skulle bedrivas och hur tronföljden skulle ske – liksom dalkarlarna ville man se en dansk prins som tronföljare istället för den kandidat som ryssarna fört fram. Karls svåger Olof Åqvist avrådde från att sända en större delegation eftersom det skulle kunna ge upphov till rykten och oroligheter. Han åtog sig att istället själv bege sig till Stockholm med ett memorial. Sockenmännen gav honom sitt befullmäktigande och han begav sig till Stockholm. 8 mars slog han följe med en deputation dalkarlar och fick tillstånd att tala inför bondeståndets representanter. Han läste upp memorialet, som bland annat innehöll krav på ett skyndsamt återtagande av Åland från fienden, att endast lojala officerarer skulle få kvarstå i tjänst och att inte ynglingar skulle föredras framför gamla och meriterade män. På sommaren 1743 började kriget mor ryssarna gå mot sitt slut. Kriget hade fortsatt gått dåligt och i Sverige var missnöjet alltmer utbrett. I denna mycket laddade och farliga tid kände sig Olof Åqvist åter manad att delta i storpolitiken. Han lämnade hustru och barn på Norrsund och begav sig i början av juni till Stockholm. Den 9 juni talade

han åter inför bondeståndets representanter, mitt under Dalaupprorets eskalerande. Efter att ha framfört sitt ärende blev han uppmanad att skyndsamt bege sig hem.

61 RA, Universitetskanslerns arkiv. Brev undertecknat Anders Berch och Daniel Solander och ställt till Consist. Acad., som mottog det 25 februari 1744.

62 Troligen ingick både den allmänna texten om lanthushållningen och den första "sakframställningen", om lantbyggnaden, i det inlämnade manuskriptet. Uppdelningen på två delar skedde sannolikt först vid Dahlmans bearbetning av texten för att få den antagen på förlag.

63 Vid riksdagen 1743 fick Berch, som tillhörde hattpartiet, stark kritik av mössornas anhängare, En del av kritiken gick ut på att ingen avhandling hade försvarats under honom och att han inte tillräckligt hade stimulerat det ekonomiska studiet. Heckscher 1942.

64 Dahlman 1745 a.

65 Dahlman 1745 b.

66 RA, Universitetskanslerns arkiv. Brevkoncept daterat 18 februari 1745. Se även Annerstedt.

67 Denna hållning ska ses i ljuset av en allmän strävan att hålla nere antalet docenter vid universitet. Se t.ex. Annerstedt.

68 Professorn själv och de anställda adjunkterna undervisade som docens publico. Undervisning privatim kunde ske både av professorn och adjunkterna, som ett sätt att få in lite extra pengar, och av speciella docens privatim som enbart på detta sätt fick sin lön.

69 Först 1747 publicerade Berch sin "Inledning til almänna hushålningen, innefattande grunden til politie, oeconomie och cameral wetenskaperne. Til deras tiänst, som biwista de almänne föreläsningar inrättad". Heckscher (1942) resonerar kring att den kritik som Berch fått 1743 ledde till att han beslutade sig för att slutföra och publicera sin lärobok. En annan bidragande orsak kan ha varit en för professorn ohållbar situation, när de enda tryckta föreläsningar som fanns inom professurens ämnesområde härrörde från en *docens privatim* i ett ämne som professorn inte ansåg hörde hemma inom sin lärostol.

70 Detta yttrande är symptomatiskt för den utilism som rådde vid universitetet under merkantilismens tidevarv och hattarnas Carl Gyllenborg som universitetskansler.

71 Inga uppgifter eller bevarade exemplar av denna första upplaga av Swenska Åkerbruket har kunnat återfinnas, men att den gick till trycket får nog anses som säkert. Dahlman refererar t.ex. till den i sin avhandling om ängsskötseln som kom ut strax efteråt, under 1746.

72 Anders Berchs intressen inom den ekonomiska vetenskapen inskränkte sig inte på något vis till *oeconomia publica*. 1745 publicerade han t.ex. en artikel om smörkärning i Vetenskapsakademiens handlingar, och Berch blev senare specialist på plogar. Det var framförallt i professurens inledningsske-

de som Berch ville hålla på rågångarna mot *oeconomia privata*.

73 Anders Berch och Jonas Alströmer var väl bekanta (se t.ex. Liedman 1986) och det är därför högst troligt att Berch rekommenderade Dahlman till lektorstjänsten. Kanske fick Berch en mer positiv syn på Dahlman under dennes år som docent på den jurisiska fakulteten?

74 Mantalslängden 1754 för Husby i Långhundra socken omtalar att den ogifte lektorn Carl Dahlman "logerar hos den wählborne Kornetten".

75 Att vara hälftenbrukare innebar att man fick behålla hälften av jordbrukets avkastning, medan den andra hälften gick till jordägaren.

76 I 1743 års specialjordebok för Estuna socken finns en påskrift daterad den 26 januari 1759. Av påskriften framgår att kammarkollegiet utfärdat ett skattebrev för ekonomie lektorn Carl Dahlman Eskilsson mot 233 daler silvermynt köpeskilling.

77 Räf 1975. Se vidare ULA, Biskopskulla kyrkoarkiv.

78 Han var drygt 30 år när han skrev den inledande delen till Svenska lanthushållningen.

79 Det yttrande får väl anses belägga att boken inte var skriven på uppdrag.

80 Den vanligaste åsikten bland ekonomiska tänkare vid denna tid var annars att ett lands rikedom byggde på det stora flertalets fattigdom. Det var de låga lönerna som var grunden till rikets välstånd. Se Heckscher 1949 s 852. Möjligen var Dahlman här påverkade av det s.k. Dalaupprorets våldsamheter, där också hans släkt blev indragen – indirekt ledde oroligheterna till att släktgården på Norrsund förlorades.

81 Tanken att en ökad folkmängd ger en ökad rikedom var inte ovanlig bland ekonomiska tänkare under frihetstiden (jmf Heckscher 1949 s 851).

82 I äldre idéhistorisk och ekonomisk-historisk litteratur framförs att debatten om olika näringars företräden kommer igång i och med Theodor Ankarcronas presidietal i Vetenskapsakademien 1744, där han pläderar för jordbrukets företräde framför andra näringar. Se bl.a. SBL om Theodor Ankarcrona, Heckscher 1949, Lindroth 1978. Detta skall ha gett upphov till en kantring i den tidigare ekonomisktpolitiska hållningen med en ensidig inriktning på handel, manufakturer och bergsverk. Dahlman var alltså en föregångsman när han hävdade jordbrukets företräde redan i början av 1740-talet. Se även SBL om Karl Dahlman.

83 Xenofon (ca 430 f.kr – 350 f.kr) var lärjunge till Sokrates och författade bland annat mindre skrifter om offentlig och enskild hushållning. Dahlman citerar Xenofon på klassisk grekiska. Förutom detta språk och det självklara latinet var Dahlman att döma av sina referenser och citat väl förtrogen med moderna språk som franska, engelska och tyska.

84 Vetenskapsakademiens handlingar 1741. Salvius' Beskrifning öfver Sveriget, Första Tomen om Upland, tryckt 1741, är den första

och mest kända av de skrifter som hänvisar till Faggots uppmaning att lära känna hela landet för att rätt hushålla med dess tillgångar.

85 Detta är en allmänt vedertagen benämning på studenter vid denna tid.

86 Dahlman skriver att den studerande ungdomen ofta har god ekonomi, antingen genom egen förmögenhet eller genom rika giften.

87 Pehr Kalms wästgötha och bahusländska resa förrättad år 1742. Med anmärkningar uti historia naturalis, physique, medicine, oeconomie, antiquiteter etc. Sthlm 1746.

88 1746 blev Pehr Kalm docent i *historia naturali* och *oeconomie* vid Åbo akademi. Han hade då ägnat flera års studier åt lanthushållningen (Cederberg 1946). 1747 sökte Pehr Kalm en nyinrättad ekonomiprofessur vid Åbo akademi, den första efter Uppsala. Det sades i deputationens betänkande inför tillsättningen att professuren skulle innefatta *dels* de fyra vetenskaperna mineralogi, botanik, zoologi och kemi, *dels* de fyra näringsgrenarna lanthushållning, bergshantering, manufakturer och handel. Däremot skulle man vara försiktig med att undervisa i *oeconomia publica*, där man annars riskerade att professorn gav sig in på överhetens göromål. Pehr Kalm fick den sökta professuren. Detta kan också utläsas i Dahlmans skrifter om lanthushållningen. Fram till 1747 hänvisar han till *herr* Kalm, därefter till herr *professor* Kalm.

89 SBL.

90 Dahlman skriver att lector Frigelius *skriver* eller *talar*, inte att han *berättar*. Han bodde dessutom i Kalmar när Dahlman skrev om Lantbyggnaden.

91 Vetenskapsakademiens handlingar 1748 s. 144 ff. I artikeln nämner han bland annat skicket att hänga sina betsel på selkroken i "Wessmanland, Dahlarna med flere orter", alltså det geografiska område som han står för sakuppgifterna i Svenska lanthushållningens topografiska avsnitt. Detta är en av ytterligt få kommentarer som Dahlmans böcker om Lanthushållningen genererat.

92 Under 1760-talet blev han en flitig skribent i Vetenskapsakademiens handlingar, där han bland annat redogjorde för sina erfarenheter från Lövstabruk. 1773 valdes han in i Kungliga Vetenskapsakademien och 1774 blev han dess preses. Inträdestalet handlar om skogsbesparing, framfört gällande bräder, vid byggnader. 1783 översatte och bearbetade han på Vetenskapsakademiens uppdrag danske Esaias Fleischers "Åkerbruks-Cateches" I Nordisk familjebok finns det några kompletterande uppgifter om Peter Wesström. Bland hans uppfinningar omnämns här ett slags damaskerade pipor för jaktgevär, som tillverkades vid gevärsfaktoriet i Norrtälje. Han utförde också modeller för Kungliga Modellkammaren, bland annat av ett mälthus.

93 Tryckt 1737 i Amsterdam. Boken redovisar resultatet från Linnéus' forskningsresa till Lappland 1732.

94 Wälmente tanckar, om spannemåhls skiötzel, sparande och uppläggande, i kornhus och magaziner, så att den i många åhr kan bewaras, och spisning finnas i landet, när krig, miszwext och dyr tijd infaller; yttrade af Sven Lagerlöf. Stockholm: tryckt hos Joh. L. Horrn, kongl. antiq. archiv. boktr. åhr 1719.

95 Dahlman 1745 b s. 10f.

Källor och litteratur

Otryckta källor

ULA Uppsala landsarkiv: Husby-Långhundra samt Biskops-Kulla kyrkoarkiv, Högre allmänna läroverket i Uppsala med föregångare

SSA Stockholms stadsarkiv: Estuna samt Roslags-Bro kyrkoarkiv

LMS Lantmäteristyrelsens arkiv

UUA Uppsala universitets arkiv: Kansliarkivet (större akademiska konsistoriets protokoll, kanslersbrev, acta)

KrA Krigsarkivet: Generalmönsterrullor

RA Riksarkivet: Svea hovrätts arkiv (adelns bouppteckningar), Kammararkivet (mantalslängder, jordeböcker), Kanslersämbetet för Uppsala universitet

Tryckta källor och litteratur

Annerstedt 1913

Annerstedt, Claes. Upsala Universitets historia. Tredje delen. 1719–1792. Förra afdelningen. Universitets öden. Stockholm och Uppsala.

Annerstedt 1914

Annerstedt, Claes. Upsala Universitets historia. Tredje delen. 1719–1792. Senare afdelningen. Universitets organisation och verksamhet. Stockholm och Uppsala.

Annerstedt 1912

Annerstedt, Claes. Upsala Universitets historia. Bihang III. Handlingar 1695–1749. Stockholm och Uppsala.

Backlund 1993

Backlund, Janne. Rusthållarna i Fellingsbro 1684–1748: Indelningsverket och den sociala differentieringen av det svenska agrarsamhället. Uppsala.

Benzelstjerna 1737

Bygdén, L & Lewenhaupt, E (utgivare). G. Benzelstjernas Censurjournal 1737–1746. Svenska Litteratursällskapet. Uppsala 1884–1885.

Bring 1915

Bring, Samuel E. Uppsala läns kungl. Hushållningssällskap 1815–1915. Uppsala.

Cederberg 1946

Besättandet av ekonomiprofessuren i Åbo 1747. I: Lychnos, Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1946–1947. Uppsala.

Dahlman 1743

Dahlman, Karl. Swenska red-dejan. Stockholm och Uppsala.

Dahlman 1745 a

Dahlman, Karl. Karl Dahlmans, Eskilsons, Swenska Landthushålning. Förste Delen, om landthushålningen i gemen. Stockholm och Uppsala.

Dahlman 1745 b

Dahlman, Karl. Karl Dahlmans, Eskilsons, Swenska Landthushålning. Andra Delen, om Landts-Byggnaden. Stockholm och Uppsala.

Dahlman 1746

Dahlman, Karl. Swenska hushålds-rön. Stockholm.

Dahlman 1748

Dahlman, Karl. Inledning til swenska humlegårds-, skogs- och ängs-skiötseln. Stockholm.

Faggot 1739

Faggot, Jacob. Tankar om Landtbruk, och huru Vetenskaps Academien ärnar befrämja dess upphjelpande. I: Kungliga vetenskapsakademiens handlingar 1739. Stockholm.

Faggot 1741

Faggot, Jacob. Tankar om fäderneslandets kännedom och beskrifning, jemte påminnelser och anledningar till allt hvad dervid bör iakttagas och efterfrågas. I: Kungliga vetenskapsakademiens handlingar 1741. Stockholm.

Gadd 2000

Gadd, Carl-Johan. Det svenska jordbrukets historia. Den agrara revolutionen 1700–1870.

Handlingar Rörande Skandinaviens Historia, del 15. Stockholm 1843.

Heckscher 1949

Heckscher, Eli. Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra halvbandet. Stockholm.

Hjelt 1892

Hjelt, O. E. A. Svenska och finska medicinalverkens historia 1663–1812. Del 2. Helsingfors.

Kongl. Maj:ts nådige förordning. Angående Crono Rustnings rättigheters Försäljande och Transporter. Gifwen Stockholm i Råd-Cammaren den 9. junii. 1726. Stockholm 1726.

Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Angående Crono-Rusthåll. Gifwen Stockholm i Råd-Cammaren then 22. Februarii 1749. Stockholm 1749.

Kongl. Maj:ts nådiga förordning. Huru Med Börd och Lösen af Krono til Skatte köpte Rusthåll förhållas må. Gifwen Stockholms Slott den 19 augusti 1802. Stockholm 1802.

Kongl. Swenska Wetenskaps Academiens Handlingar. Stockholm, 1739–1760

Liedman 1986

Liedman, Sven-Eric. Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet. Stockholm.

Lindroth 1978

Lindroth, Sten. Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden. Stockholm.

Räf 1977

Räf, Per-Ola. En rapport från 1700-talet om förgiftning med rödfärg och dess botande. I: Svensk Veterinärtidning nr 5, 29.

Räf 2010

Räf, Per-Ola. Fårkonsulenter på 1700-talet. Biografisk matrikel över eleverna vid Jonas Alströmers schäferskola på Höjentorp och i Alingsås 1736–64. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 46.

Samuelsson 1952

Samuelsson, Sixten. Högre allmänna lärover-

ket i Uppsala. En gammal skolas öden från 1200-talet till våra dagar. Uppsala.

Schück 1918

Shück, Henrik (utgivare). Bokwetts Gillets protokoll. Uppsala.

SBL

Svenskt biografiskt lexikon

Uppsala katedralskolas matrikel 1719–1806: med tillägg för åren 1674–1681 och 1688. Utgiven av Ragnar Norrman och Birgit Stenmark, stiftshistoriska kommittén i Uppsala. Uppsala 2003.

Uppsala universitets matrikel. Bd 2, 1700–1750. Utgiven av A.B. Carlsson. Uppsala 1919–1923.

Per Lundgren är bebyggelseantikvarie och chef för Upplandsmuseets kulturmiljöavdelning.